

HISTORIJSKO-PRAVNE OSNOVE BOSANSKOHERCEGOVAČKE DRŽAVNOSTI DO BERLINSKOG KONGRESA 1878. GODINE

Izvorni naučni rad
UDK: 342.1/.2(497.6)"/1878"

DOI: 10.51558/2712-1178.2023.9.1.7

Dr. sc. Edin Mutapčić, redovni profesor
Pravni fakultet Univerziteta u Tuzli
e-mail: edin.mutapcic@untz.ba

SAŽETAK

Rad obrađuje problematiku vezanu za nastanak bosanske medijevalne države, njen geopolitički prostor, te specifičnosti njenog državnog uređenja, kao i oblike vladavine koji su predstavljali dinamičnu refleksiju tadašnjih općeevropskih prilika. Značajan faktor bosanskog državnog individualiteta jeste i njena duhovna struktura kao i kulturološke specifičnosti. U tom samostalnom političkom razvitku nastala je složena feudalna država sa izraženom hijerarhijom koja je periferno obrađena u našoj nauci. Višestoljetni proces zaokruživanja međunarodne respektabilnosti bosanske države svoju kulminaciju doživio je 1377. godine proglašenjem Kraljevstva. Ipak, prilike na širem području jugoistočne Evrope i Mediterana rezultirale su stvaranjem moćnog Osmanskog carstva. Nakon gotovo stoljetnog konstantnog ugrožavanja srednjovjekovne bosanske države Osmanlije su 1463. godine stavile najveći dio ovog kraljevstva pod svoju upravu. U narednom periodu, i pored gubitka političke samostalnosti, na osvojenom prostoru formira se Bosanski sandžak, a zatim i Bosanskog ejalet. Ove upravno-teritorijalne cjeline posjeduju određene segmente kontinuiteta sa srednjovjekovnom samostalnom državom. Upravo ta višestoljetna osmanska uprava je iznjedrila današnji bosanskohercegovački teritorij u postojećim granicama. Iako je osmanska država po svojoj organizacionoj strukturi, izrazito centralizovana, u radu ćemo pokušati dati odgovor na pitanje razine autonomnosti lokalnih vlasti na području Bosanskog ejaleta.

Ključne riječi: Bosna, banovina, kraljevstvo, sandžak, ejalet, država, uprava

1. PERIOD SREDNJOVJEKOVNE SAMOSTALNOSTI

1.1. Nastanak bosanske medijevalne države

Današnji bosanskohercegovački prostor od II pa do X stoljeća zadesila je Velika seoba naroda. Tako je ovaj strateški veoma značajan teritorij postao ishodište kretanja brojnih etničkih skupina. Svaka od njih ponaosob ostavljala značajne tragove na onovremenom trusnom bosansko-hercegovačkom podneblju. Međutim, ne možemo se otrgnuti generalnim historiografskim zaključcima, koji su jedinstveni, u činjenici da nosioci tih migracionih procesa, u prvoj fazi Huni, da bi kasnije to liderstvo preuzeli Avari. Upravo taj proces dovodi do razaranja antičke privrede i dovodi do ekonomske rascjepkanosti uz stvaranja manjih ili većih teritorijalnih cjelina unutar evropskog prostora i izolovanosti istog kao cjeline. Sve je to propraćeno kulturnom dekadencijom i sveopštim potiskivanjem pismenosti, pa i samih tragova o tom vremenu.¹ Te „općeevropske specifičnosti prate i prilike na prostoru današnje Bosne i Hercegovine.”² Rani srednji vijek navedenog prostora (period od VII do polovine XII stoljeća), zapravo, predstavlja svojevrsnu „protohistoriju“ stanovnika Balkanskog poluotoka, jer su pisani izvori ovog vremena toliko oskudni da samo fragmentarno osvjetljavaju historijska zbivanja.³ Tako se historija balkanskih naroda ovog perioda uglavnom temelji na dva temeljna izvora nastala u XI stoljeću: De administrando imperio - Konstantina Porfirogenita i Ljetopis popa Dukljanina.

Upravo skromnost tih izvora onemogućuju nas u sveonuhvatnoj rekonstrukciji ranosrednjovjekovne historije bosanskoherce-

-
- 1 Pirenne Henri (1997), *Povijest Evrope, Od seobe naroda do XVI stoljeća*, Marijan Tisak, Split, 2005., 9-60.; Benac Alojz et al. (1984), *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do pada ovih zemalja pod osmansku vlast*, drugo dopunjeno izdanje, Veselin Masleša, Sarajevo, 442 (dalje: *Kulturna istorija BiH*); Peinter Sidi (1997), *Istorija srednjeg veka*, Clio, 9-97;
 - 2 *Hadžijahić Muhamed (2004), Povijest Bosne u IX I X stoljeću*, BZK Preporod, Sarajevo; Klaić Nada (1994), *Srednjovjekovna Bosna, Politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe (1377.g.)*, Eminex, Zagreb.
 - 3 Benac Alojz et al., *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do pada ovih zemalja pod osmansku vlast*, 44.

govačkog prostora, ali i prilika u okruženju. Nema nikakve sumnje da je prostor Bosne i Hercegovine integralni dio prilika i događanja na širem geografskom prostoru, kako Balkanskog poluotoka, tako i Evrope tog doba. Kao određene historijske međaše tog perioda (VII do XI stoljeće) historiografija je prepoznala: avaro-slavenska seobu, prodor Franaka, nestanak avarskog kaganata, Ahenski mir (812) i podjela interesnih sfera između Bizanta i Franaka, podjela Franačke, prodor Mađara i kraj seoba, veliki crkveni raskol i početak križarskih ratova.⁴

Dakle, veoma značajan faktor u procesima kraja VI i VII stoljeća jeste avaro-slavenska najezda na područja Balkanskog poluotoka, a samim time i teritorija Bosne i Hercegovine. Historiografija je uglavnom jedinstvena u glavnim smjernicama avarske historije koji su vezani za prostor srednjovjekovne Bosne. To se najbolje vidi na osnovu slijedećeg prikaza:

Godina	Događaj ⁵	Izvor
567.	„prodor Kutrigura od sirmijskog područja u Dalmaciju“	Menandar
597.	Prodor Avara u Dalmaciju na područje „takozvanih Vonke“ „gde su osvojili grad i srušili oko 40 utvrda	Theofilakt Simaokatta
582.	Avari zauzeli Sirmijum	Jovan iz Efesa
Prije 614	„Područje Bosne je zahvaćeno u celini avaro-slovenskim talasom najkasnije, kada preko ovoga prostora pored Klisa dolaze napadači do Salone“.	Konstantin Porfirogenit
796.	Pipin - Karlov kralj Italije prenosi operacije na avarsko tlo, te osvaja njihov ring (utvrđenje). „Pri tome su sveli taj jahačko-nomadski narod na razinu beznačajne sile.“	Ajnhard

4 Mutapčić Edin (2012), *Bosanska banovina i njen evropski identitet*, Bošnjačka pismohrana, Svezak XI, broj 34-36, Naučni skup Evropski identitet Bošnjaka, Zagreb, 113-115;

5 Grafenauer Bogo (1968), *Proces doseljavanja Slovena na zapadni Balkan i u istočne Alpe*, Simpozijum Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi južnih Slovena, ANUBiH, Mostar, 50-51.; Jovan Kovačević, *Avarski Kaganat*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1977., 50-51,58 i 63.; *Opšta enciklopedija LAROUSSE*, tom III, Pariz, Beograd, 1973., 292.; Mutapčić Edin, *Nastanak bosanske srednjovjekovne države, Bosanski jezik*, Časopis za kulturu bosanskog književnog jezika, Tuzla, 2009., 9 -23.; Grupa autora, *Povijest Svijeta - od početka do danas*, Naprijed, Zagreb, 1977., 307.

Mišljenja smo da je ova epizoda velikih migracija predvođena Avarama ostavila veliki i dugoročni utjecaj kako na bosanskom, tako i na širem balkanskom području. Bogo Grafenauer priznaje “da o avarskoj Bosni ništa ne znamo” - ipak za N. Klaić “avarsko osvajanje bosanskih zemalja” je “nova polazna točka za otvaranje problema o dvjestogodišnjoj avarskoj vlasti nad bosanskim zemljama.”⁶ Prema tome, neosporno je da je Bosna jedno duže vrijeme priznavala vrhovnu vlast avarskog kagana, i da je, u isto vrijeme, predstavljala jednu veliku samostalnu administrativnu jedinicu, na čijem čelu je bio ban (bosanski?) pod vrhovnom vlašću avarskog kagana. U historijskoj nauci je prihvaćeno i mišljenje da se „uz dominantan postotak slavenskih doseljenika, naselio izvjestan broj drugih naroda, prije svega Obra-Avara”... Potrebno je naglasiti „da su Avari na tlu Bosne i Hercegovine“ ostavili puno toponomastičkih tragova, više nego bilo gdje na Balkanskom poluotoku.⁷ Sa zavidnom sigurnošću možemo konstatovati da je avarska prevlast nad prostorima Bosne, svakako u simbiozi sa doseljenim i mnogobrojnijim Slavenima, trajala od početka VII do kraja VIII stoljeća. U navedenom periodu današnji bosanskohercegovački teritorij, kao što smo to već rekli, bio je sastavni dio Avarskog kaganata.⁸ Prema tome, ukoliko objektivno sagledamo događanja na bosanskom prostoru i u susjedstvu od VII do XII stoljeća, pad Avarskog kaganata 796. godine zasigurno je najpovoljniji momenat za nastanak slavenskih autonomnih država, pa samim time i bosanske države. Mišljenja smo da šansu za veću autonomijom su imali oni prostori koji su bili nešto više udaljeni od tadašnjih najznačajnijih političkih cen-

6 Klaić Nada, *Srednjovjekovna Bosna*, 22.

7 Imamović Enver (1995), *Korijeni Bosne i Bosanstva*, Oko, Sarajevo, 33-34.

8 Ovo navodimo prvenstveno usljed Porfirogenitovih podataka da su avarsku dominaciju u doba cara Heraklija svrgnula plemena Srba i Hrvata. „...Srbi prebegoše istom caru Irakliju, u vreme kada Avari ratujući proteraše odavde Romane koje je car Dioklecijan iz Rima doveo i naselio, zbog čega su i nazvani Romani, pošto su iz Rima doseljeni u ove zemlje, odnosno sada zvanu Hrvatsku i Srbiju. Ovi Romani behu proterani od Avara u dane istog cara Romeja Iraklija, a njihove zemlje ostadoše puste. Po naređenju cara Iraklija, ovi Hrvati, zarativši i odande isteravši Avare, nasele se, po naređenju cara Iraklija u toj zemlji Avara, u kojoj i danas stanuju...” (*Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslave, tom II*, Beograd, 1959., 39).

tara ranog srednjeg vijeka od Bizanta i Franačke. Naravno, pri tome te nove upravno-teritorijalne cjeline, bez obzira na povećanu autonomiju ne privlače posebnu pažnju kićenjem nekim novim i prisvojenim titulama već zadržavaju svoju raniju intitulaciju, a vjerovatno i značajan dio ranijeg teritorija, ali sada hijerarhijski neovisnog od bilo koga. Ovaj naš zaključak podastiru i rezultati do kojih su došli filolozi, a to je da se korijeni riječi administrativno-upravno ustrojstva, kao što su ban i župan, najlakše se mogu tumačiti iz turskog (avarskog) jezika. Sigurno da na desetine drugih riječi imaju svoj korijen iz tog vremena.⁹ Sve to nas neminovno vodi na zaključak da je na prostoru, koji se u X stoljeću spominje pod imenom Bosna, još u vrijeme avarske vlasti, kao i četiri stoljeća kasnije, na čelu bio ban (bosanski ban), te da je ona sa drugim banovinama sačinjavala do kraja VIII stoljeća avarsku državu (kaganat).¹⁰ Navedeno hronološko pozicioniranje nastanka bosanske medijevalne države pripada hrvatskoj historičarki Nadi Klaić. Analizirajući procese koji su se odvijali u period od kraja VIII stoljeća ona vidi taj momenat kao pogodan za samostalan politički razvitka bosanske države. U protivnom ukoliko nije moguće istu terminologiju primijeniti na širem prostoru (“ne vidimo razlog zbog kojega bismo jednu vlast, na primjer onu u Hrvatskoj, nazvali državnom, a onu u Bosni u isto vrijeme nedržavnom” prema N. Klaić) koja usljed zloupotreba termina - država ironično predlaže da taj: izmišljeni, svadljivi i zloupotrebjavani termin država jednostavno - izbaciti iz naše historiografije. Do navedenog zaključka ona dolazi uslijed svojih istraživanja iz kojih proizlazi da historiografija istu kvalitetu vlasti u Srbiji i Hrvatskoj i Bosni u ove prve dvije naziva državom, a „onu u Bosni u isto vrijeme nedržavnom“!¹¹ Upravo, analizirajući ostatke ranije društvene strukture o bosanskom srednjovjekovnom društvu, Sima Ćirković, odlično primjećuje da „društvo u Bosni se razvijalo relativno slobodno od stranog pritiska, te se u njemu najbolje daje uočiti kontinuitet slovenskih društvenih odnosa i oblika društvene organizacije“.¹²

9 Klaić Nada, *Srednjovjekovna Bosna*, 23-27.

10 *Ibid.*, 10-11.

11 Klaić Nada, *Srednjovjekovna Bosna*, 7.

12 Ćirković Sima (1958), *Ostaci starije društvene strukture u bosanskom feudalnom društvu*, Istorijski glasnik, Organ društva istoričara NR Srbije, broj 3-4, Beograd, ćir. str. 156. (nadalje: S. Ćirković, Ostaci)

1.2. Stanovništvo

Nema nikakve sumnje, današnji bosanskohercegovački teritorij u antičkom vremenu bio naseljen brojnim ilirskim plemenima. Dakle nameće se pitanje kontinuiteta i diskontinuiteta između starosjedilaca i onih koji su doselili na ovaj prostor. Vrlo su interesantni rezultati do kojih je došao švajcarski institut za genetku „Igenea” čiji rezultati u istraživanju genetskog porijekla stanovništva Bosne i Hercegovine (Indigenous Peoples in Bosnia-Herzegovina) procentualno izgledaju ovako: Illyrian 40%; Teuton 20% ; Celtic 15%; Slav 15%; Hunnians 6% i Thracians 4%. Naravno ove rezultate iz više razloga treba uzimati sa rezervom, mada je očekivati, sve značajniju njihovu ulogu u budućnosti.¹³ Ali zasigurno se ne mogu odbaciti ni teorije o supstratu brojnih etničkih skupina koje su se kretale preko ovog područja i ostavljale određenog traga na istom. Samo rasističke koncepcije mogu zastupati teorije o monolitnosti stanovnika određenog područja. Na osnovu rezultata arheoloških istraživanja na raznim lokalitetima širom Bosne i Hercegovine može se pratiti kontinuitet života još od mlađeg kamenog doba. Prema dominantnim naučnim stajalištima upravo su Iliri najstarija etnička skupina koja je nastanjivala prostore Bosne i Hercegovine.

ELEMENTI KOJI UPUĆUJU NA ILIRSKI KONTINUITET NAKON SEOBA ¹⁴
Dobro očuvana rimska i pred rimska toponomastika (rijeka i planina: Sava, Bosna, Majeвица). Imena gradova i naselja nemaju kontinuitet.
„Dolaskom Slavena, cijeli taj žilavi, drevni narod (Iliri), nije mogao jednostavno nestati...osobito u nekim zabačenijim oblastima...osigurao je kontinuitet u razvitku kulture na bosansko-humskom području...”
Nastavlja “sa njihovim dalekim i već poslovenjenim ostacima Vlasima...”
Običaji tetoviranja

¹³ <http://www.igenea.com>.

¹⁴ Širu našu elaboraciju o tome vidjeti: Mutapčić Edin, *Nastanak bosanske srednjovjekovne države*, 9-23; (Uporediti: Imamović Enver et al. (1998), *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Bosanski kulturni centar, drugo dopunjeno izdanje, Sarajevo 39, 46-47.; nadalje: *Bosna i Hercegovina*; Imamović Enver, *Korjeni Bosne i bosanstva*, 131); Ćirković Sima (1964), *Istorija srednjovjekovne bosanske države*, 36.; Malcolm Noel (1995), *Povijest Bosne*, Sarajevo-Zagreb., 6; Stipičević Aleksandar (1974), *Iliri - povijest, život, kultura*, Školska knjiga, Zagreb, 87.

Ipak na koncu, prevagnula je ta jezička, pa slobodno možemo konstatovati i etnička slavenska etnogenetska vrsta kao najzastupljenija. Dakle, u vrijeme stagnacije i propadanja avarske države, pripadnici jednog dijela poražene avarsko-slavenske vojske tražili su spas upravo u području južno od Save. Upravo planinska područja, na prijelazu ravne Posavine ka svojim prvim uzvišenjima na jugu, pružala su povoljne uvjete za sigurnu odbranu od eventualnih franačkih i dr. navala. Istovremeno, novi doseljenici, vojnički poraženi, nisu osjećali potrebu za daljom vojnom ekspanzijom, već su se zadržali u okviru jedne od provincija (banata) u okviru nekada moćnog avarsko-slavenskog carstva. S vremenom će oni instalirati jasnu granicu na rijeci Savi i Vrbasu, kao sigurnim barijerama za odbranu bosanskog banata. Navedenu tvrdnju svakako potvrđuje linija utvrđenih gradova koja se prostirala navedenim područjem neposredno uz rijeku Savu.¹⁵ Prema tome, poslije pada Avarskog kaganata, najveći dio preostalih Avara, zajedno sa puno brojnijim Slavenima, svoje utočište nalazi u planinskim predjelima Bosne tako da su Avari, pored Slavena, uz značajan udio starosjedilaca (Ilira) dali najveći doprinos u izgradnji bošnjačke etničke zajednice.¹⁶

1.3. Međunarodna afirmacija i pitanje političke samostalnosti bosanske vlasti

Bizantijski pisac Kinam 1150/51. godine opisujući pokrete ugarske vojske u ratu protiv Bizanta doslovno navodi: „Kad stiže blizu Save, odatle zaokrenu prema drugoj reci po imenu Drina, koja izvire negde odozgo i odvaja Bosnu od ostale Srbije. Bosna nije potčinjena arhižupanu Srba, nego narod u njoj ima poseban način života i upravlja“.¹⁷ Nažalost, oskudnost izvora nas sprječava u

15 *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, tom 2, Sarajevo, 1988.* U nauci su prisutna mišljenja i o kasnijim slavenskim seobama na teritoriju Bosne, tako da jedan od najboljih poznavalaca bosanskog ranog srednjovjekovlja M. Hadžijahić navodi četiri takve seobe (M. Hadžijahić, *Povijest Bosne u IX I X st.*, 94-118).

16 Termin Bošnjak, Bošnjanin i sl. upotrebljavamo u njegovom izvornom značenju kao etničko obilježje svih stanovnika bosanskog prostora do sredine XIX stoljeća.

17 Šišić Ferdo (1928), *Letopis popa Dukljanina*, SANU, 307.;

spoznaji prvih bosanskih vladara, Borićevih prethodnika. Zbog toga u historiografiji „prvi poznati bosanski ban“ jeste ban Borić, koji kao „egzarh dalmatske zemlje“ Bosne, kao „simahos“ („saveznik“) učestvuje u borbama oko Braničeva 1154-1155. godine na strani Ugarske protiv Bizanta. Nažalost, osim informacije, da je raspolagao značajnim vojnim formacijama, o ustrojstvu bosanske banovine u njegovo doba gotovo da ništa ne znamo.¹⁸ Bez obzira što Kinam jasno kaže da je Borić „simahos“ („saveznik“) ugarskog kralja historičari ovih prostora ne mogu se otrgnuti konstantnom zaključivanju da je u pitanju vazalni odnos.¹⁹ I tako postavljajući stvari historiografija tu tobožnju ugarsku dominaciju nad Bosnom zasniva na tzv. Lokrumskim falsifikatima u kojim se u tituli ugarskog kralja navodi i „rex Rame“.²⁰ „Rama“ jeste zemlja koju su ugarski kraljevi nosili u svojoj intitulaciji, ali od kraja XII stoljeća – usljed drugih specifičnih okolnosti. Međutim, takva historiografija koja selektivno prihvata stvari kada idu u prilog tobožnjoj bosanskoj vazalnosti, ali zaobilaze da nešto značajnije elaboriraju jednu od tih „lokrumskih“ povelja koji govore da je ban Borić dodijelio posjede crkvi Sv. Pankracija na otoku Mljetu – jer se tim historiografskim konstruktorima prošlosti ta činjenica o bosanskom/Borićevom prisustvu na jadranskoj obali čini nemogućom.²¹ Ovom prilikom moramo ući u interes same povelje i postaviti jasno pitanje, dali potencijalni falsifikator prije može pogriješiti u činjenici da svoje pravo na određeni posjed polaže zahvaljujući darovnici nekog vladara (Borića) koji nema apsolutno nikakve veze sa navedenim područjem, ili bi prije mogao u svom

Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, tom IV, Beograd, 1971., 26-29.

18 *Vizantijski izvori IV*, 50-51.

19 Ćirković Sima, *Istorija srednjovekovne bosanske države*, 37-43; Babić Anto et.al. (1953), *Historija naroda Jugoslavije*, knjiga I, Školska knjiga, Zagreb, 561-563.

20 Nedeljković Branislav M. (1959), *Postojbina prvog bosanskog bana Borića*, Istorijski časopis, Organ Istorijskog instituta SANU, knjiga IX-X, Beograd, 59.; Tako se senioritet ugarskih vladara nad Bosnom dokazuje sa dokumentima za koje je još prije više od jednog stoljeća Valtazar Bogišić ustanovio da se radi o falsifikatima.

21 Povelja se vezuje za 1159. godine /7. avgusta/ (Vidjeti: Brković Milko (2011), *Diplomatički zbornik srednjovjekovnih humskih i bosanskih isprava Dubrovniku*, Crkva na kamenu, Mostar, 19-20).

vremenu uzeti moćnu intitulaciju sebi suvremenog vladara i istu dodijeliti njegovom prethodniku stoljeće ili dva ranije. Naravno, odgovor na pitanje je više nego očigledan i on bi svima bio jasan, izuzev ako se ne radi o historiji Bosne. Tu se zaobilazi i vrlo precizan Orbinijev opis o Borićevom gospodarenju Humom, Travunijom te ratovanjem protiv Dubrovčana.²² Tako se u nauci prisustvo bosanskih vladara na jadranskoj obali pomjera vremenu teritorijalne ekspanzije srednjovjekovne bosanske države za vrijeme vladavine bana Stjepana II Kotromanića, kada za to naravno postoje neoborivi dokazi, što on naglašava u svojoj povelji nastalom iza 1323. godine, ističući da se njegova država prostire „od Save do mora i od Drine do Cetine“.²³ Ovim smo samo željeli ukazati sa koliko se žara u prošlosti konstruirale brojne teorije o vazalnom odnosu Bosne. Posebno u tome su se forsirale historiografske konstrukcije o ugarskom senioratu nad njom. I na poslijetku imamo jednu situaciju da je intervenisala mađarska historiografija, sada kada ova država nema više nikakvih pretenzija prema bosanskim prostorima, mađarski historičar Pal Engel konstatuje da je vrlo teško govoriti o ugarskom prisustvu u Bosni sve do vremena kojeg obilježava smrt bosanskog bana Stjepana II Kotromanića (1353. godine).²⁴ “Ovoj prekrasnoj i bogatoj planinskoj zemlji majka je priroda stoljećima pomagala ne samo da se održi nego i obrani od nepoželjna gosta izvana. Ako je ipak bosanski ban morao ponekad dopustiti da se susjedni vladari prošeću njegovim područjem, pa ako je, štoviše, morao priznati njihovu vlast, onda takvi ‘izleti’ ili ‘podjarmljenja’ nisu u srednjem vijeku značili ništa. Ali, ni istočni ni zapadni car ne stižu do bosanskih planina. Potpuno je suviše razbijati glavu zbrajanjem godina u kojima su susjedni vladari u ranom srednjem vijeku mogli vladati Bosnom. Oni su došli i otišli, a bosanski bi vladari ostajali boreći se i dalje za samostalnost svoje zemlje. Tako je Bosna kao samostalna zemlja dočekala XII. st. kad su se u njezinu susjedstvu zbivale važne promjene koje su na

22 Orbin Mavro (1968), *Kraljevstvo Slovena*, Beograd, 137-139.

23 Thallóczy Ludwig von (1914), *Studien zur Geschichte Bosniens u. Serbiens im Mittelalter*, Dancker und Humblot, München und Leipzig, 13-15.

24 Engel Pal (1998), *Neki problemi bosansko-ugarskih odnosa*, Zbornik odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU, Volumen 16, Zagreb, 57-72

kraju ipak ostavile tragove i u njezinom političkom životu.”²⁵

Poznato je da Bosna dolazi pod vlast Bizanta negdje oko 1166-1167 godine. U nauci su vrlo prisutna mišljenja da je na bosanski banski prijesto kao “Manojlov šticećenik” došao ban Kulin. Prema takvim stavovima Kulin je zasjeo na bansku stolicu još prije 1180. godine, prije smrti cara Manojla. Ono što je bitno jeste da se nakon 1180. godine Bosna u mozaiku južnoslavenskih zemalja javlja kao već izgrađena i čvrsta država, koja se u diplomatskim spisima različito naziva: vojvodstvo (*ducatu*), regija, terra, *districtus*, banovina (*banatus*), te na kraju kraljevstvo (*regnum*).²⁶ Svakako da u ovom najranijem periodu Kulin je rimskom papi i kuriji saveznik na koga ono svakako računaju. Već 4. oktobra 1180.²⁷ papa Aleksandar javlja svećenstvu i ostalom narodu *per Dalmatiam et totam Sclauoniam* da je tamo poslao svog legata Tebalda da u papino ime obavi važne poslove. Da papa pod *tota Sclavonia* misli i na Bosnu, vidi se po tome što je Tebaldo odmah uputio pismo „*nobili et potenti viro Culin bano Bosine*“ („plemenitom i moćnom mužu Kulinu, banu Bosne“) i od njega zatražio da Kulin u znak poštovanja Svete Stolice pošalje dvojicu slugu (*famulos*) i kunine kožice i potiče ga da se obrati papi.²⁸ Iz navedenih pisama svakako saznajemo da je Kulinova politička vlast potpuno nezavisna kako od Bizanta, tako i od sjevernog susjeda, odnosno Ugarske. Isto vrijedi i za pismo kojim bosanski ban Kulin daje Dubrovčanima slobodu

25 Kalić Nada, *Srednjovjekovna Bosna*, 28.

26 Imamović Mustafa (1997), *Historija Bošnjaka*, BZK Preporod, Sarajevo, 31.

27 Kukuljević – Sakcinski Ivan (1875), *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, II, Zagreb, 114.

28 Kukuljević – Sakcinski Ivan, *Codex diplomaticus regni ...*, II, str. 114-115.; Milobar Fran (1903), *Ban Kulin i njegovo doba*, Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu, br. XV, Sarajevo, 355.; U prepisci sa banom Kulinom papski legat Teobaldo ne šteti laskave riječi te ih upotrebljava na sljedeći način: „*Potens vir*“, „*magnitudo liberalitatis et glorie*“, „*prudentia vestra*“, „*magnus banus*“, dakle, svi ovi epiteti govore „da je ban Kulin morao biti na papinskom dvoru dobro poznata i uvažena osoba“. Čini se opravdanim zaključak koji na osnovu ove prepiske iznosi Fr. Milobar da je Kulin u to vrijeme već duže bio vladar u Bosni, jer „novajliju i neznanca ne bi papinski izaslanik ovako odlikovao i poštovao“.

trgovanja po svojoj zemlji (*po moemu vladanju*).²⁹ Trgovačke veze Bosne s Dubrovnikom bile su veoma važno pitanje. Iz tog razloga dolazi do prvog poznatog međudržavnog ugovora koji je bosanski ban Kulin sklopio s Dubrovačkom republikom 29. augusta 1189. godine. U ovom ugovoru ban Kulin se obvezao štititi dubrovačke trgovce u svojoj državi i pomagati ih savjetom i djelom.³⁰ Pored toga, u Povelji se u potpunosti identifikuje politička neovisnost što je uostalom i glavna osobenost vladavine bana Kulina poslije 1180. godine.³¹ Povelja Kulina bana predstavlja jedan od najznačajnijih pisanih spomenika u historiji Bosne i vrijedan spomenik iz historije slavenske pismenosti uopće.³² Oko bana se već nalazi određeni izvršni i prinudni aparat vlasti, pošto Kulin obećava dubrovačkim trgovcima zaštitu od eventualnih nasilja njegovih „časnika“. Najzad, tu je i njegova dvorska kancelarija, što obično predstavlja posljednju kariku u izgradnji feudalne državne organizacije. Ova povelja nedvosmisleno pokazuje da je u vrijeme njenog izdavanja, krajem XII st. na tlu Bosne postojala država sa svojom osobenom organizacijom vlasti i određenim pravnim sistemom.³³ Ova povelja daje nam značajne informacije da u organizacionom ustrojstvu ranosrednjovjekovna bosanska država je integralni dio tadašnjih državno-pravnih evropskih tokova.

Naime, još u vrijeme vladavine bana Kulina, Bosna predstavlja za taj period karakterističnu *patrimonijalnu državu*. To se svakako najbo-

29 Margetić Lujo (2005), *Brak na bosanski način („Si sibi placuit“)*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, godina 55, broj 3-4, Zagreb, 727-728.

30 Kukaljević – Sakcinski Ivan, *Cod. Dipl.*, II/2, 152-153; Krunoslav Draganović et al. (1942), *Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463.* (nadalje: *Napretkova Poviest*), HKD Napredak, Sarajevo, 207.

31 *Napretkova Poviest*, 207. Kukaljević, *Dipl. cod.*, II, 152-153.

32 Čremošnik Gregor (1957), *Orginal povelje Kulina bana*, GZM, Nova serija, Sarajevo, 192-215; Vrana Josip (1955), *Da li je sačuvan original isprave Kulina bana*, *Radovi Staroslavenskog instituta* 2, Zagreb, str. 5-56; Vrana Josip (1961), *Koji je od triju sačuvanih primjeraka original iprave Kulina bana?*, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 4, Zagreb, 73-86; Brković, Milko (1990), *Srednjovjekovne latinske isprave bosanskih vladara izdane u Dubrovniku*, *Anali Zavoda za historijske znanosti JAZU*, broj 28, Zadar, str. 41-61.

33 Imamović Mustafa, *Historija Bošnjaka*, 33-34.

Ije može vidjeti iz povelje – ugovora sa Dubovačkom republikom (29. VIII 1189) gdje se jasno prepoznaju navedeni elementi.³⁴ U navedenoj povelji jasno se vidi da je Kulin gospodar cijelog državnog teritorija, te Dubrovčanima garantuje slobodu trgovine po cijelom „svom vladaniju“, tj. po cijeloj tadašnjoj Kulinovoj bosanskoj državi.³⁵ U navedenoj povelji on tu izjavu čini bez svjedoka, dok njegov nasljednik Ninoslav to čini uz prisustvo svojih „boljara“, odnosno svjedoka u poveljama, što je jasan pokazatelj da se država transformisala u stalešku, gdje je sve izraženija uloga plemstva.³⁶ Dakle, u „izolovanoj planinskoj zemlji“ kako je historiografija u minulom vremenu nastojala da prikaže bosanski prostor tog doba, odigravaju se paralelni procesi kao u vodećim onovremenim državama Evrope, čije najznačajnije epizode imamo u „Velikoj povelji sloboda“ u Engleskoj³⁷, odnosno „Zlatnoj buli“ Andije II u susjednoj Ugarskoj.³⁸ Upravo to plemstvo će svoj izraz pronaći u vlastitoj staleškoj organizaciji pod imenom Stanak (zbor, sva Bosna, ili samo Bosna, zatim sav rusag bosanski ili rusag). On je predstavljao uz vladara “drugi organ centralne vlasti u srednjovjekovnoj Bosni”.³⁹ I naposljetku napomenimo činjenicu da je prema do sada dostupnim historijskim izvorima tokom cijelog srednjovjekovnog perioda bosanskom državom upravljala jedna vladarska porodica (Kotromanića), a njen kontinuitet se u potpunosti na osnovu pisanih izvora može pratiti od vladavine bana Ninoslava (1233-1254) pa do Stjepana Tomaševića (1461-1463).⁴⁰

34 Mutapčić Edin (2008), *Ban Kulin – povodom 820. godina Povelje*, Ljudska prava, Sarajevo.

35 Babić Anto (1960), *Diplomatska služba u srednjovjekovnoj Bosni*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Radovi, knjiga XIII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, Knjiga 5, Sarajevo.

36 Miklosich Fr (1858), *Monumenta Serbica*, Spectantia Historiam Serbiae Bosnae Ragusii, Viennae, 28-29.

37 Uporedi: Festić Raifa (1998), *Opća historija države i prava*, Sarajevo, 179 – 198.

38 Rokai Petar et al. (2002), *Istorija Mađara*, Clio, Beograd, 64-70

39 Imamović Mustafa (1999), *Historija države i prava Bosne i Hercegovine*, Magistrat, Sarajevo, 101.

40 O tome smo pisali: Mutapčić Edin (2014), *Srednjovjekovna Bosna i njen narod*, “Bošnjačka pismohrana” svez.13. br. 38-39., časopis za kulturu BNZ, Zagreb; Pogledati: Imamović Enver, *Korijeni Bosne i Bosanstva*, 41-42.

1.4. Duhovne prilike

Općepoznato je da dominantnu vjersku ulogu u životu stanovnika srednjovjekovne Bosne imala je Crkva bosanska. Ovaj vjerski pokret koji je i danas u naučno nerazriješenim okolnostima prodro na tlo srednjovjekovne Bosne. On je tokom višestoljetnog egzistiranja njene samostalnosti predstavljao njenu najznačajniju vjersku skupinu. Treba naglasiti da se ovaj vjerski pokret vrlo uspješno nametnuo i izvan bosanskog državnog i etničkog prostora, te kao takav predstavljao sinonim za bosansku vjersku, ali i državno-pravnu individualnost. Naravno, ovaj vjerski pokret suočen sa konstantnim opasnostima križarskog rata, dopuštao je vjerski pluralizam kakav nije karakterističan za tadašnje prilike na širem prostoru Evrope, pa čak i puno tolerantnijeg Mediterana i jugoistočne Evrope. Sa razvojem pismenosti i komunikacija tokom XII stoljeća i ona stiže punu afirmacija o čemu svjedoče brojni izvori.

Godina i akter	dogadjaj	Izvor
1199. godine – Vukan Nemanjić	optužuje papi Innocentu III bana Kulina za širenje hereze. ⁴¹	Ivan Kukuljević Sakcinski, CD, II, Zagreb, 1876., 215-216.
3.decembra 1221. u Lateranu papa Honorje III	Nalaže svom legatu Akonciju da poradi protiv heretika u Bosni	T. Smičiklas, CD, III, 196-197.
15. maj 1225. u Tiburi; papa Honorje III	Od Kaločkog nadbiskupa Ugrina se trači intervencija protiv „... hereticos de Bosna, Soy et Wosora...“	T. Smičiklas, CD, III, 242-243.

Navedeni vjerski pluralizam dopušten od pripadnika Crkve bosanske omogućio je ravnopravno egzistiranje katoličke, a od vremena ekspanzije bosanske države (2/2 XIV stoljeća) pravoslavne crkve.⁴²

41 (...) *quia heresis non modica in terra regis Ungarie, videlicet Bossina... ban Culinus cum uxore sua et cum sorore sua, que fuit defuncti Miroslai chemensis (uxor) et cum pluribus consanguineis suis seductus plus quam decem milia Christianorum in eandem heresim introduxit (...)*

42 Ćirković Sima (1987), *Bosanska crkva u bosanskoj državi*,

Sama okolnost duboke sprege između ovog vjerskog pokreta i nosioca državne vlasti utjecali su da „Crkva bosanska“ ima „veliki ugled i među evropskim heretičkim crkvama“. Taj ugled će poprimiti takve dimenzije da će ona izvjesno „vrijeme“ biti „vodeća crkva dualističkog učenja“. Taj ugled i položaj je stekla i zato što je to bila vjera jednog cijelog naroda, dakle najmasovnija „hereza“ u Evropi, i što je po svemu imala status državne vjere. To ju je činilo sigurnom što nije bio slučaj ni sa jednom drugom dualističkom crkvom.⁴³ Tako da u nekoliko izvora izvan južnoslavenske provenijencije imamo dokaze o značaju i ulozi koju je Crkva bosanska uživala unutar dualističkog koncerna. To se odlično može sagledati iz sljedeće korespondencije -pregleda:

maja 1167. godine Saint-Felix-de Caraman kod Tuluza ⁴⁴	poglavar carigradske dualističke crkve Niquinta, savjetuje francuske i talijanske katare da se organiziraju po uzoru „na crkvu dalmatinsku“
Konard iz Uracha, papin legat u Francuskoj saziva sinodu francuskih biskupa u Sensu 6.juna 1223 na kojoj će se raspravljati o pojavi katoličkog pape ⁴⁵	<p>(...) <i>Ecce quod vidimus in finibus Brunarum (!), Croatiae, et Dalmatiae juxta Hungariam nationem, ut per antipapam moras antichristi...</i></p> <p>(...) Evo smo upoznali da se na granicama Bosne (!), Hrvatske i Dalmacije, blizu ugarskog naroda, pojavom antipape, bez sumnje ubrzao zakašnjeli dolazak antikrista...</p>
suđenje Jakov Bechu iz Chierija 1388. godine pred inkvizicijskim sudom u Torinu ⁴⁶	<p><i>„Item dicit dictus Iacobus deponens quod modo sunt decem anni vel circa quod fuit missus per Petrum Patritii predictum in Sclavonia pro doctrina predicta integraliter addiscenda et perfecte a magistris ibidem commorantibus in loco qui dicitur Boxena, qui locus subest cuidam domino qui vocatur Banus de Boxena (...“</i></p>

Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine, Društvo i privreda Srednjovjekovne bosanske države, ANU BiH, Sarajevo, 249-253.

43 Imamović Enver, *Korijeni Bosne i bosanstva*, 257-259.

44 Šanjek Franjo (2003), *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima* (13.-15. st.), Barbat, Zagreb, 68-69.;

45 *Ibid.*, 88-89.

46 Dakle, prije deset godina po nagovoru Petara Patritiia on boravi u zemlji bosanskog bana sa ciljem da nauči nauk kod učitelja koji tamo stanuju (F. Šanjek, *Bosansko-humski krstjani u*

Napadi koji su na nju vršeni dolazili su isključivo izvana, ali s obzirom na njenu povezanost s narodom i vladajućim slojem, ti napadi su u svim slučajevima smatrani osvajačkim pohodima pa je na njenu obranu ustajala sva zemlja.⁴⁷ Papstvo nije ostalo iuno na ovakvu situaciju u bosanskoj državi. U namjeri da se odupre snažnom uticaju Crkve bosanske oni u Bosnu šalju prosjačke redove. Prvo dolaze dominikanci oko 1233. godine, da bi kroz nekoliko godina (1247) svoje biskupsko sjedište prebijeli u Đakovo.⁴⁸ Krajem XIII stoljeća liderstvo preuzimaju Franjevci. Oni vrlo brzo istiskuju dominikance. Franjevci „u svoj red primaju sve više domaćih ljudi“ preko kojih se približavaju stanovništvu i pokazuju puno više uspjeha u svom radu od svojih prethodnika. Istovremeno postaju posrednici i savjetnici u političkim i diplomatskim poslovima približavaju vladaru, dvoru, puku i vlasteli.⁴⁹ Tvrtkovom ekspanzijom pod okrilje bosanske države dolazi i značajan dio pravoslavnog stanovništva.

1.5. Proglašenje Bosne kraljevstvom 1377. godine

Zaokruženje procesa izgradnje bosanske medijevalne države vezano je svakako za ime njenog najuspješnijeg srednjovjekovnog državnika – za Tvrtka I Kotromanića (1353-1391). Ovaj, na poslijetku pokazalo se veoma ambiciozni vladar u prvih petnaestak godina zaista nije imao sreće. Došavši na prijestolje veoma mlad najprije se morao obračunati sa ambicijama svoga zeta i ugarskog kralja Lajoša koji je po svaku cijenu nastojao da bosansku banovinu sebi podčini i pretvori je u svoj miraz pod okriljem kuće Anžujevaca. To nažalost nije jedini problem koji je snašao mlađanog Tvrtka jer on je istovremeno morao polagati ispit zrelosti pred ambicijama vlastitog brata i dijela plemstva. Naravno, to ga nije slomilo, nego slobodno možemo konstatovati sa historijske distance da su ga te krize okalile, a uspjesi u njima ga ohrabрили da krene u izgradnju bosanske države u onim razmjenama po kojim mu ne mogu komparirati niti njegovi preci niti nasljednici na bosanskom prijestolu. On u savezu sa knezom Lazarom

povijesnim vrelima, 140-143).

47 Imamović Enver, *Korijeni Bosne i Bosanstva*, 189.

48 Jalimam Salih (1999), *Djelatnost dominikanaca u srednjovjekovnoj Bosni*, Tuzla, 37-64.

49 Imamović Mustafa, *Historija države i prava BiH*, 72.

Hrebljanovićem u stvari kreće za krunsko naslijeđe Nemanjića, odnosno ondašnju kraljevsku krunu. Na tu krunu je kao unuk dinastije Nemanjića svakako imao pravo. Time su u stvari zaokruženi politički i vojni uspjesi bosanske države u periodu upravljanja Stjepana II (1314-1353) i Tvrtka I (1353-1391), jer oni su u stvari „sine qua non“ Bosanskog kraljevstava.

Tvrtko I je po svojoj prirodi bio legalista. Uostalom u srednjem vijeku, kao i danas za priznavanje određenog državno-pravnog statusa mora postojati određeni uvjeti. Toga su bili svjesni, veoma uspješni Tvrtkovi prethodnici na bosanskom prijestolju Stjepan II, Ninoslav, pa rekao bih Kulin prije svih, ali nametnuti stav o heretičkoj zemlji je bila nepremostiva prepreka za sve njih redom. Dakle, ni papa, niti patrijarh, zasigurno ne bih nikada u jednu herezom ozloglašenu zemlju poslali kraljevsku krunu. Dakle, izvorna bosanska kruna, bez obzira na veličinu teritorija i razinu autonomnosti vlasti u srednjovjekovnoj bosanskoj državi je bila nedokučivi san. Uostalom, takvu novu, bosansku krunu, će od pape Pija II dobiti posljednji bosanski kralj, ali uz skupo plaćenu cijenu, a to je progon dominantne vjerske skupine, tj. pripadnika Crkve bosanske. Dakle, Tvrtko svjestan da u njegovom okruženju postoji upražnjena kruna za koju smo rekli da on ima puno pravo. On koristi situaciju te se uključuje u borbu za Dušanovu zaostavštinu. Dakle, nema sumnje da sam Tvrtko I na Mitrovdan, 26. oktobra 1377. godine, u „srpskoj zemlji“, vjerovatno u manastiru Mileševo se kruniše Stefan, kralj Srbijem i Bosne i Pomoriju i Zapadnim stranam.⁵⁰ Na taj način je zaokružen proces izgradnje bosanske države, ali i njeno mjesto unutar evropske porodice kraljevstava srednjeg vijeka.⁵¹ Dakle, kruna ima svoj legitimitet, a da ja Tvrtko do toga držao i da ga nije ponijela slava i da poštuje legitimitet pokazuje činjenica da se nije odlučio za cjelovito Dušanovo krunsko naslijeđe. Priča o Mileševu kao krunskom mjestu traje još od Orbinija i danas ima najveći broj pristalica u nauci. Međutim, od perioda austrougarske uprave nad Bosnom i Hercegovinom se javlja teorija o Milama - kao krunid-

50 Miklosich Fr., *Monumenta Serbica*, 186-188. Tvrtko u svojoj povelji koju izdaje u Žrnovnice, 10. april – Trstivnica, 17. juni 1378. godine jasno govori o porijeklu vlastite krune.

51 Klaić Nada, *Srednjovjekovna Bosna*, 255-266.; Cjelovita studija o ovom vladaru je: Ćorović Vladimir (1925), *Tvrtko I Kotromanić*, Beograd - Zemun, 37-49

benom mjestu. Tako, nastaju brojne historiografske konstrukcije koje su neizbježni dio svakog značajnijeg momenta bosanske historije.⁵² Time se u stvari pokušava stvoriti „protuteža“ o tzv. „srpskom porijeklu“ bosanske krune te na taj način ovaj spektakularni politički događaj dovesti u svojevrzni divergentni proces.⁵³

2. BOSNA I HERCEGOVINA POD OSMANSKOM VLAŠĆU

2.1. Političko-vojni slom srednjovjekovne bosanske države

Feudalna anarhija koja je uslijedila poslije Tvrtkove smrti jeste jedan od glavnih faktora u slabljenju i dezintegraciji bosanske države. Međutim, pad bosanske države nije jedan slučajan „vojno-osvajачki“ pohod već se radi o višedecenijskom ekonomskom i drugom pripremanju ove države za njen politički i vojni slom.

52 Pašić Ibrahim (2009), *Mile i Moštre, Ilirsko-gotski korijeni bosanske vladarske dinastije, stećaka i Crkve bosanske, Predslavenski korijeni Bošnjaka*, Knjiga II, Sarajevo, 15-50.; Upravo u tom pravcu treba posmatrati i „historiografska tumačenja“ koja imaju za cilj da uvedu zabune oko porijekla bosanske krune. I naposljetku da se osvrnemo na jedan problem na koji je u novijoj nauci skrenuo I. Pašić, a riječ je o skrnavljenju rezultata arheoloških istraživanja u Milama (Arnautovićima) koje je vršio K. Patch 1909. godine. Iako su Pašićevi zaključci apsolutno pogrešni, On je svakako upravu kada kaže da je u pitanju „instrumentalizacija u političke svrhe“. Riječ je prema našem mišljenju o otkriću same krune, koja je nepobitno bila „srpskog“ porijekla, i koja bi u vremenu kada su vršena navedena istraživanja u velikoj mjeri uzburkala javno mnijenje, naročito tada najbrojnije srpsko stanovništvo koje je protkano snažnom propagandom iz susjedne Srbije sanjalo trenutak ujedinjenja. Dakle, jedino racionalno obrazloženje za prikrivanje rezultata može ići u ovom pravcu.

53 Mutapčić Edin (2012), *Pogled na historiografska tumačenja nekih značajnih momenata bosanskog srednjovjekovlja*, Zbornik radova, Pedagoški i naučni rad Prof.dr. Azema Kožara, Tuzla, 292-294.

Neke osnovne konture se mogu vidjeti iz sljedećeg prikaza:

26.8.1388.	Osmanlije poražene kod Bileće od bosanskih snaga predvođenih vojvodom Vlatkom Vukovićem	Ćirković, Istorija, 158.
15(28).6. 1389.	U bici na Kosovu pod zapovjedništvom vojvode Vlatka Vukovića učestvuju i bosanske snage	Ćirković, Istorija, 158.
1396.	U Zvečanu „na tadašnjoj istočnoj bosanskoj granici“ uspostavljena osmanska vlast	M.Imamović, Hist. Bošnjaka, 106.
1414.	Na poziv velikog vojvode Hrvoja Vukčića Hrvatinića osmanlije se uključuju u unutar bosanske sukobe	Ćirković, Istorija, 242
1415.	U bici koja se odigrala u dolini Lašve osmanska vojska nanijela težak poraz Mađarima	Ćirković, Istorija, 242
1448.	Nastaje Bosansko krajište u srednjovjekovnoj bosanskoj župi Vrhbosna (Vilajet Hodidjed ili Vilajet Saray-ovasi)	H. Šabanović, Bosansko krajište, 181.
21.3.1459	Stjepan Tomašević proglašen despotom, te se vjenčao sa Marom, kćerkom pokojnog despota Lazara i Jelene	Napretkova poviest, 547.
oktob./nov. 1461.	Poslanici pape Pija II. okrunili su „novom“ kraljevskom krunom Stjepana Tomaševića	Napretkova poviest, 558.
1463.	Pad srednjovjekovne bosanske države	Ćirković, Istorija, 327-333.

Pretposljednji bosanski kralj Stjepan Tomaš se odlučno stavlja na stanovište antiosmanske politike. Upravo u želji da pridobije simpatije zapada, počinje da progoni sljedbenike Crkve bosanske. Naposljetku svog sina i nasljednika Stjepana Tomaševića postavlja za srpskog despota. Tako je htjela zla kob da je posljednji bosanski kralj Stjepan Tomašević bio i posljednji srpski despot. S druge strane, Smederevo je predstavljalo prekretnicu u odlučnosti osmanske osvajačke politike prema Bosni. Naime, kako piše osmanski hroničar Neşrî „Bosna kirah ol vakit Semendire’ye hakimdi“.⁵⁴ Prema Dursun-begu, samo zauzimanje Smedereva je bio jedan od povoda za sultana Mehmeda II za rat protiv Bosne.⁵⁵ Sam grad Smederevo je predat Osmanlijama bez otpora. Jedino što je kralj Stjepan Tomašević pokušao u tom tre-

54 *Neşrî Tarihi, Kitâb-i Cihan – Nümâ, II*. Cilt (1995), priredili: Faik Reşit Unat i prof. dr. Mehmed A. Köymen, Türk Tarih Kurumu Basımevi – Ankara, dalje: *Neşrî Tarihi*, 737.

55 Elezović Gliša (1932), *Turski izvori za istoriju Jugoslovena, Bratstvo*, XXVI, Beograd, 112-117.

nutku jeste aktivnost da u zamjenu dobije Srebrenicu. Iako je postojala prvobitna naklonost sultana prema toj zamjeni, do nje nije došlo poslije saznanja o neplaćanju harača od strane bosanskog kralja.⁵⁶ Upravo ovaj incident prouzrokovao je da sultan Mehmed II pošalje bosanskom kralju Stjepanu Tomaševiću svog izaslanika, koji je, gotovo ultimativno, zatražio harač pod prijetnjom osmanlijskog napada na Bosnu. Bosanski kralj ne samo da je odbio platiti harač, već je ovom prilikom veoma loše postupio sa navedenim izaslanikom, koga je prvobitno namjeravao ubiti, a tek na odgovaranje ljudi iz svoje pratnje, odustao od namjere, pri tome držeći u zarobljeništvu navedenog poslanika nekoliko dana.⁵⁷ Međutim, gubitak Smedereva te na drugoj strani Drine, Srebrenice i Zvornika bili su uvertira pred konačan slom srednjovjekovne bosanske države. Novoosvojeni dijelovi Podrinja nisu priključeni bosanskom krajištu, nego pod vlast „gospodara Despotove zemlje“. Istovremeno Bosansko krajište, pod osmanskom upravom, se širilo prema drugom važnom rudarskom centru u Bosni, prema Fojnici i Kreševu, 1459 godine. U jeku velikih priprema za konačno osvajanje Bosne umire Stjepan Tomaš, a nasljeđuje ga sin Stjepan Tomašević. Samo nominalno je nosio titulu kralja Srbije, Bosne, Primorja, Humske zemlje, Dalmacije, Usore i Soli. Osmanlije su već bili zagospodarili centralnom Bosnom, držeći, uz to, sve klanice koji su vodili na sjever. Za njih je od posebnog značaja bila Usora, i to njen krajnje sjeverni dio, radi prodora u Slavoniju. Još im je kralj Stjepan Tomaš 1460. godine morao izdati dozvolu prolaza preko ovih teritorija u Bosni za odlazak u Slavoniju. Prodori Osmanlija najčešće su posljednjih godina išli iz pravca Srebrenice, pa dalje na sjeverozapad. Ovi krajevi su djelomično pali pod njihovu vlast već 1460. godine.

Tih posljednjih godina, bosanski kraljevi Stjepan Tomaš i njegov sin Stjepan Tomašević su odbijali plaćati harač sultanu. Početkom maja 1463. godine Osmanlije su preplavili istočne dijelove Bosne. Najprije su napali na posjede Tvrtka Kovačevića u Podrinju, a zatim su se uputili u Gornju Bosnu, u kraljeve neposredne posjede. Opustošili su tom prilikom i neke dijelove Usore, ali se tamo nisu dugo zadržavali. Krenuli su u potjeru za bosanskim kraljem u zapadne dijelove zemlje. Ubrzo su osmanlijske snage, predvođene sultanom Mehmedom II i

56 Ovo se događalo 864. Godine (28. X 1459. – 16. X 1460. ; *Neşrî Tarihi*, 737).

57 *Neşrî Tarihi*, 762-763.

Mahmud-pašom Anđelovićem, slomile otpor Bosanaca. Poslije toga, Mahmud-paša je poslije trodnevne opsade zauzeo Bobovac, a zatim je krenuo u potjeru za kraljem, kojeg je zatekao kod Ključa. Poslije toga, Mahmud-paša je obećao kralju da mu se preda na vjeru, međutim, time nije bio zadovoljan sultan Mehmed II el Fatih, poslije čega je Stjepan Tomašević ubijen. Taj događaj označava i definitivni kraj postojanja srednjovjekovne bosanske države.⁵⁸

Tako je u proljeće 1463., kada je sultan Mehmed II Fatih odlučnim vojnim pohodom osvojio Bosnu, faktički „pred očima svijeta izgorjelo jedno ugledno kraljevstvo“, kako je to 14. juna 1463. pisala mletačka vlada Firenci.⁵⁹ I porred toga, snaga bosanske državnosti osjeća se i poslije konačnog pada kraljevstva.

2.2. Pokušaj revitalizacije Bosanskog kraljevstva

Naime, u narednom periodu dolazi do „revitalizacije“ dvostrukog bosanskog kraljevstva od kojih je jedno instalirano od strane Osmanlija, a drugo nešto sjevernije od Mađara.⁶⁰ Naime, kontraofanzivom 1464. godine ugarski kralj Matija Korvin formirao je odbrambenu liniju od Beograda do Jajca. Na tom prostoru formirane su Šabačka, Srebrenička i Jajačka banovina. Između ugarskog i osmanskog posjeda u sjevernoj Bosni ostao je široki prostor, za kojeg se često u nauci konstatovalo da je „ničija zemlja“. Međutim, to područje je bar pod vazalnom kontrolom osmanskih vlasti.⁶¹ Pošto Osmanlije nisu mogli istisnuti Ugarsku iz Bosne, oni su „pribjegli jednoj mjeri koja je jedinstvena u historiji njihovih osvajanja.“ Osmanlije su na sjevernim dijelovima Bosne koje su već kontrolirali, uspostavili 1465. „Bosansko kraljevstvo“ kao tampon između svojih i ugarskih posjeda u Bosni. Upravu nad tim kraljevstvom Osmanlije su povjerile Matiji - jednom od preživjelih Kotromanića. „Bosansko kraljevstvo“ prostiralo se od

58 Stjepan Tomašević (1461.-1463.) - slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva, Zbornik radova sa Znanstvenog skupa održanog 11. i 12. studenoga 2011. godine u Jajcu, 2013.

59 Imamović Mustafa, *Historija Bošnjaka*, 81-83.

60 Imamović Mustafa, *Historija Bošnjaka*, 109-110.

61 Bojanovski Ivo (1965), *Stari grad Maglaj - istraživački i konzervativni radovi 1962. i 1963. godine*, Naše starine, X, Sarajevo, 64.

Lašve na jugu do prostora Jajačke i Srebreničke banovine na sjeveru i sastojalo se od šest gradova i njihovih područja. U nauci se, uglavnom, govori o šest gradova koji su pripadali navedenoj „bosanskoj obnovljenoj državi“. Tako Hazim Šabanović smatra da se, „na osnovu činjenica koje pružaju najstariji osmanski popisi“, a u vezi sa poznatim činjenicama, može zaključiti da se na tome prostoru, između Vranduka, Travnika i Maglaja, nalazilo „obnovljeno Kraljevstvo bosansko“. Tako je primijetio: „Vilajet Kraljeva zemlja, kao teritorijalna jedinica Bosanskog sandžaka, obuhvatio je 1469. g. porječje Bosne i njenih pritoka od Dubrovnika, Visokog i Kreševa do Vranduka.“⁶² Međutim, taj stav dodatno je korigirao A. Handžić, koji smatra „da je Vranduk isključen zbog toga što su ga 1468./9., a i kasnije, čvrsto držale osmanske posade“. Isto tako, ni Travnik nije tu spadao, jer je te godine popisana cijela nahija Lašva.⁶³ Prema Handžiću najznačajnija mjesta obnovljenog Kraljevstva su: Tešanj, Doboj i Maglaj.⁶⁴ Odlaskom kralja Matije u Istanbul 1467. ugasila se bosanska kraljevska loza Kotromanića na matičnom tlu. Osmanlije su iz taktičko-političkih razloga još desetak godina održavale „Bosansko kraljevstvo“, kada su ga 1476. likvidirale, i uključile u sastav Bosanskog sandžaka. „Ova epizoda sa malim bosanskim kraljevstvom pokazuje koliko je ideja Bosne i bosanske države kao posebnog političkog entiteta bile duboko ukorijenjena u svijesti širokih slojeva bosanskog društva, prije svega među sitnom vlastelom, seljaštvom i pripadnicima Crkve bosanske. Ta epizoda ujedno pokazuje pragmatizam Osmanlija, koje su iz političkih razloga bile spremne taktizirati i praviti manevre, ne odustajući pri tome od svog krajnjeg cilja.“⁶⁵

Na ovu osmansku ideju obnovljenog kraljevstva vrlo brzo su reagovali i Mađari. Oni jednog od najuticajnijih ljudi tog kraljevstva

62 Šabanović Hazim (1959), *Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela*, Sarajevo, 119.

63 Handžić Adem (1973), *Nahija Brod krajem XV i početkom XVI vijeka*, Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura, Radovi III – Muzej grada Zenice, Zenica, 385-386; Handžić Adem (1994), *Studije o Bosni: historijski prilozi iz osmansko-turskog perioda*, Istanbul, 103-104.

64 Ostale gradove, ukoliko ih je bilo šest, treba tražiti sjeverno od spomenutih. Moguće još Gradačac i Soko. (Handžić Adem, *Nahija Brod*, 385-386).

65 Imamović Mustafa, 109-110.

Nikolu Iločkoga 1471. ustoličavaju vjerovatno u Jajcu za bosanskog kralja. To je bila kontrareakcija na osmansku politiku obnovljenog kraljevstva. Kao vladar bez zemlje Nikola Iločki je 7. maja 1472. godine izjavio da će on i „svi kaštelani njegovih ugarskih i bosanskih gradova biti do konca života vjerni svetoj kruni.“⁶⁶ Naravno da nakon ovakve ugarske reakcije osmišljeni projekt je izgubio smisao tako da su oba obnovljena bosanska kraljevstva ubrzo ugašena.

2.3. Pitanje kontinuiteta

Bosanska država nastala je na području tzv. Zapadnog Balkana kao što smo već konstatovali početkom IX stoljeća. Pečat na njen politički razvitak ostavlja činjenica da je država nastala na liniji kulturno-civilizacijskog razgraničenja koja je uspostavljena još Teodosjevom podjelom Rimskog carstva na Istočno i Zapadno, a nekoliko stoljeća kasnije i podjelom hrišćanske crkve na Katoličku i Pravoslavnu.⁶⁷ Ono što jeste osobenost današnjeg bosanskohercegovačkog prostora jeste preko hiljadugodišnji *kontinuitet teritorija, imena i upravno-političkog organizovanja*.

Kontinuitet teritorija - ako uzmemo prve izvore koji govore o srednjovjekovnoj bosanskoj državi, a to su De administrando imperio

66 Thalloczy Ljudevit (1916), *Povijest (banovine, grada i varoši) Jajca: 1450.-1527.*, Zagreb, 107-108.

67 Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*, BZK Preporod, Sarajevo, 1997., 23-24. *U geopolitičkom i kulturno-historijskom pogledu povijesna je sudbina Bosne bitno određena podjelom Rimskog carstva na Istočno i Zapadno koju je definitivno 395. izvršio imperator Teodosije. Linija podjele išla je dobrim dijelom rijekom Drinom kao istočnom bosanskom granicom. Bosna je tako postala graničnom zemljom ne samo između dva posebna državno-pravna korpusa, nego istovremeno i dvije kulturno-vjerske i političke tradicije koje se postepeno oblikuju, latinske ili rimokatoličke na zapadu i bizantske ili grčkopravoslavne na istoku. Njihovi politički, vjerski i kulturni interesi i uticaji upravo se prepliću na tlu Bosne. U tom je smislu Bosna još od ranog srednjeg vijeka kao granična zemlja između Bizanta i Franačke, a kasnije Srbije i ugarsko-hrvatskog kraljevstva nastojala izboriti i definirati vlastiti politički i kulturni identitet, odnosno izboriti i očuvati svoju državnu samostalnost.*

– Konstantina Porfirogenita i Ljetopis popa Dukljanina, još u ranom srednjem vijeku nukleus srednjovjekovne bosanske države je upravo na istom prostoru gdje je i njegovo današnje političko-geografsko središte, a to je prostor Sarajevsko-Zeničke kotline, odnosno dolina rijeke Bosne. I u tom pogledu za razliku od drugih država u bližem i daljem susjedstvu prisutan je potpun kontinuitet geopolitičke pripadnosti prostoru.⁶⁸ Bosna je centralna ili središnja južnoslavenska zemlja, čija je povijest bitno obilježena njenim državnopravnim kontinuitetom. Taj se kontinuitet izražava u prvom redu kao kontinuitet teritorija i imena Bosna, koji se mogu pratiti još od ranog evropskog i južnoslavenskog srednjeg vijeka, pa do danas. Bosna je u tom pogledu izuzetak u odnosu na bliže i dalje balkanske države. Naime, ne samo da su se selili ostali balkanski narodi nego su se selile i njihove države.⁶⁹ O tome će svakako još biti riječi u ovom radu.

Kontinuitet imena - državno-pravni prostor koji se spominje još od prvih pisanih izvora pod imenom Bosna. Istražujući ime (naziv) Bosna, historičar Marko Vego je na ogromnom geografskom prostoru od „Rusije pa do obala Atlantika“ pronašao upotrebu naziva Bosna u raznim ličnim i geografskim imenima.⁷⁰ Po prvi put termin Bosna

68 *Ibidem*

69 Imamović Mustafa, *Historija Bošnjaka*, 23.; Imamović Mustafa, *Historija države i prava Bosne i Hercegovine*, 62.

70 Što se tiče objašnjavanja nastanka naziva Bosna razvilo se nekoliko teorija:

Humanistički pisci, italijanske provonijencije doveli su termin Bosna usko u vezu sa tračkim plemenom Besa. Zatim zanimljiv je i prijedlog mađarskog istoričara Ludviga Thalloczva, koji objašnjava da se Bosna može objasniti dovodeći je u vezu s ilirskom riječju bos, koja u arbanaškom jeziku označava mjesto gdje se spirala so, te bi u doslovnom prevodu riječ Bosna bila istovijetna sa Solnom zemljom. Postoji i jedno filološko mišljenje, tako dr. Anton Mayer pretpostavlja da termin dolazi od prastare indoevropske osnove u značenju „voda tekućica“, te bi se doslovno opet moglo prevesti kao Rijeka. Sljedeća skupina tumača vezuje termin Bosna za period rimske vladavine, te tako dr. fra Julijan Jelenić pretpostavlja da se termin može povezati sa starim rimskim municipijem Bisua Novae, zatim jedne skupine istraživača objašnjava termin od naziva rimskog grada Ad Basante, koji se spominje na Pajtingerovoj karti iz III vijeka. Najbrojniju skupinu istraživača i tumača pojma Bosna predstavlja Marko Vego,

upotrijebljen je u Ljetopisu popa Dukljanina, s kraja XII vijeka, gdje se navodi taj termin u godini 885/886., te hroničar navodi zemlju toga imena u teritorijalnom opsegu od Drine do Borove Glave.⁷¹ Slijedeći poznati izvor, *De administrando imperio*, cara-pisca Konstantina Porfirogenita oko 950. godine navodi „horion“ i u njenom susjedstvu gradove Kateru i Desnik.⁷² Iako moderna historiografija dokazuje da je Porfirogenitov „horion Bosna“ teritorijalno zasigurno mnogo veće područje od onoga koje mu je pridavala tradicionalna historijska nauka, ne možemo se otrgnuti zaključku da je bosansko ime predmet državne i teritorijalne sinteze. Bizantijski pisac Kinam 1150/51. godine piše o rijeci Drini kao granici bosanske države, kao i Ljetopis popa Dukljanina.⁷³ Početak *teritorijalne sinteze bosanskih prostora* otpočinje se za vrijeme vladavine bana Stjepana II Kotromanića u trećoj deceniji XIV stoljeća Bosna kao država se prostirala „od Save do mora i od Drine do Cetine“. Dakle, Taj naziv kojeg bilježe prvi bilježnici njene historije (Porfirogenit i Pop Dukljanin) trajao je od ranog srednjeg

*koji se i najduže bavio ovim problemom, a treba napisati, djelovao je i ostao najjestriniji tumač tvrdnje da je riječ o terminu koji je stigao zajedno s plemenom istog imena. Baveći se filološkom pozadinom, ali i historijskim relacijama navodio je dovoljno primjera koji ukazuju da se može donekle povjerovati da je termin po starosti isto kao i naziv za ostale plemenske saveze Južnih Slavena, tako Vego identifikuje dovoljno materijala koji ustanovljuje starinu ovog termina. Sam naziv se provlači kroz brojne geografske i sl. nazive, lična imena, te je prisutan na ogromnom evropskom prostoru, a posebno u južnoslavenskom okruženju. Prema našem mišljenju Bosna dobija svoje ime upravo u periodu svog nastanka. Naime, riječ Bosna u jednoj od svojih varijanti „Bosina“ znači granica, limes ili terminus. Vjerovatno da je navedeni termin došao od Franaka u IX stoljeću kada su se oni „graničili s bosanskom državom“ i tim terminom označavali stanovništvo te države kao pogranične. Da postoji neki trag i u srednjovjekovnom francuskom svijetu ukazuje podatak koji se nalazi u kartularu sv. Vinka masilskog iz 1246. godine, te se možda može pretpostaviti da je stigao baš preko Franaka. O tome više: Vego Marko (1982), *Postanak srednjovjekovne bosanske države*, Svjetlost, Sarajevo, 13-26.*

71 Šišić Ferdo, *Letopis Popa Dukljanina*, 307, 398-399; Hadžijahić Muhamed, *Povijest Bosne u IX i X stoljeću*, 116-117.

72 Hadžijahić Muhamed, *Povijest Bosne u IX i X stoljeću*, 85-86

73 Šišić Ferdo, *Letopis Popa Dukljanina*, 307.; Vizantijski izvori IV, 26-29.

vijeka pa do danas. Dakle, nukleus državne organizacije koja se još u prvim svojim spomenima javlja pod navedenim imenom, se svakako postepeno širio. Tako pod okriljem državno-pravnog organizacionog oblika *Bosanska Banovina*, a kasnije i *Bosanska Kraljevina* dolazi do širenja njenog imena. Zbog specifičnosti današnjeg naziva Bosna i Hercegovina napominjemo da srednjovjekovni Hum je sastavni dio bosanskog prostora, za koji se od XV stoljeća sve više (zbog titule Stjepana Vukčića – hercega) naziva Hercegovinom. Specifičnost političkih događanja sredinom XIX stoljeća izbacila je Hercegovinu u prvi plan tako da na Berlinskom kongresu dolazi do današnjeg imena Bosna i Hercegovina.

Kontinuitet državno (upravno) – pravnog organizovanja - već smo spomenuli da napočetku svog političkog organizovanja srednjovjekovna bosanska država ima status banovine. Upravo taj oblik državno-pravnog organizovanja trajao je do 1377. godine, odnosno do Tvrtkovog proglašenja Bosne Kraljevinom. Poslije gubitka političke samostalnosti 1463. godine nekadašnja bosanska država u poprilično centralizovanom osmanskome carstvu zadržava određene atribute „političkog i upravnog organizovanja“ najprije kroz Bosanski sandžak (1463), a zatim Bosanski pašaluk (1580), odnosno Vilajet (1867). Uslijed nemogućnosti dogovora austrijskih i ugarskih političkih krugova Bosna i Hercegovina je tokom četrdesetogodišnje austrougarske uprave sačuvala zaseban status tzv. „Corpus separatum“. Slična situacija obezbjeđena je i 135 članom Vidovdanskog ustava u Kraljevini SHS. Nažalost, njen hiljadugodišnji političko-upravnu individualnost narušava šestojanuarska diktatura, odnosno podjela Kraljevine Jugoslavije sukladno zakonodavstvu u doba diktature. U tom pogledu nastavak predstavlja i sporazum Cvetković – Maček i Uredba o formiranju banovine Hrvatske iz avgusta 1939. godine. Međutim, okolnosti koje su uslijedile u narednom periodu dovele su do odluka ZAVNO-BIH-a i AVNOJ-a kojima je obnovljena bosanskohercegovačka država. Upravo na tim temeljima hiljadugodišnjeg kontinuiteta i navedenih odluka međunaodna zajednica je 1992. godine priznala neovisnost bosanskohercegovačke države.

Bosanski sandžak - Osmansko carstvu u velikoj mjeri je poštovalo naslijeđenu organizacionu strukturu osvojenog teritorija. To je naročito uočljivo u nižim organizacionim cjelinama kao što su župe i seoske općine. Za ove organizacione forme P. Anđelić, s pravom smatra, da se može pratiti kontinuitet još od ranog srednjeg vijeka.⁷⁴ Naravno, izumiranjem nekog naselja ta teritorijalizacija se mogla u manjoj mjeri izmijeniti, ali do toga se dolazilo dosta oprezno jer te organizacione jedinice su uglavnom zasnovane na prirodno-geografskim parametrima i iz tog razloga su tako dugo trajale. Za veće cjeline slobodno možemo konstatovati da su poštovale određene prirodno-geografske parametre, ali su značajnu ulogu imali i politički faktori. Dakle, naša istraživanja potvrđuju elemente kontinuiteta u teritorijalno-političkoj organizaciji.⁷⁵ Za formiranje sandžaka kao organizacionih jedinica (srednjovjekovnih zemalja) pored naslijeđa i spomenutih prirodno-geografskih faktora od presudnog značaja su bili pravci osmanskih osvajanja i vrijeme dolaska pod osmansku vlast. Veća odstupanja su primjetna kod kadiluka, jer to su svojevrsni sudski okruzi koje ne poznaje srednjovjekovna organizacija sudstva u Bosni. Jer sada umjesto feudalaca tu ulogu preuzimaju državne sudije tj. kadije kao obrazovani stručnjaci. Taj kontinuitet se može vidjeti iz slijedećeg prikaza:

Unutarnja struktura organizacije bosanskog teritorija	
SREDNJI VIJEK	OSMANSKI PERIOD
Banat/Kraljevstvo	Ejalet
Zemlja	Sandžak
Oblast	Kadiluk
Župe	Nahije
Seoske općine	Džemati

74 Pavao Anđelić (1982), *Studije o teritorijalno-političkoj organizaciji Srednjovjekovne Bosne*, Svjetlost, Sarajevo, 9-24.

75 Mutapčić Edin (2008), *Upravno - pravni položaj Usore i Soli od ranog srednjeg vijeka do početka XVII stoljeća*, doktorska disertacija, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.

Naravno, struktura organizovanja bosanskih prostora nije istovjetna tokom cijelog perioda osmanske uprave. Naime, za kontinuitet organizovanja najprije se pobrinuo Bosanski sandžak koji je u centralnim i jugoistočnim dijelovima Bosanskog kraljevstva formiran odmah poslije osvajanja 1463. godine. Ovaj sandžak (najveći sandžak Bosanskog ejaleta) je početkom XVII stoljeća obuhvatao prostor od Cazina na sjeverozapadu do Kosovske Mitrovice na jugoistoku. „Kao matični, glavni i najveći sandžak Bosanskog ejaleta, ovaj je sandžak često nazivan *paša sandžak*“.⁷⁶

Bosanski Ejalet - općepoznato je da u XVI stoljeću Osmansko carstvo doživljava svoju ekspanziju. Upravo u tim okolnostima dolazi do proglašenja Bosanskog ejaleta. To nije išlo nimalo jednostavno, jer nastanku Bosanskog ejaleta snažno su se odupirali budimski i temišvarski beglerbeg. To je donekle i očekivano, s obzirom da nastanak novog ejaleta je rezultiralo oduzimanjem teritorija ovoj dvojici funkcionira. Isto tako, nastanak Bosanskog ejaleta izazvao je otpor kod susjeda Venecija i Habzburgovaca. Međutim, bez obzira, na sve ove otežavajuće okolnosti, centralna vlast u Carigradu je bila istrajna u namjeri da uspostavi ovaj ejalet. Naravno, da je od temeljnog značaja za ovakav stav Porte bio utjecaj kojeg su na dvoru imali visoki dostojanstvenici bosanskih korijena među kojima posebno treba istaći porodicu Sokolovića. Iz redova ove familije potiče i prvi bosanski beglerbeg Ferhad-paša Sokolović. Sjedište novog ejaleta je u Banjaluci. To je svojevrstan kuriozitet u historiji Osmanskog carstva da teritorij nekadašnjeg kraljevstva bude u cijelosti pod ranijim imenom uokviren kao najviša organizaciona jedinica tj. ejalet. I ako je opće poznato, da je Osmansko carstvo po svom ustrojstvu veoma centralizovana država, s obzirom na navedene činjenice, kao i okolnost udaljenosti ovog perifernog ejaleta od samog središta carstva s pravom možemo govoriti o u značajnoj autonomiji nosioca vlasti u Bosanskom ejaletu. Udaljen više od 1.000 kilometara vazdušne linije od carskog središta, bosanski ejalet je neminovno predstavljao onaj nivo vlasti do kojeg su mogli dopirati stanovnici ovdašnjih prostora. Naravno, ovaj ejalet uklapao se u osmanlijsku matricu upravno teritorijalnog organizovanja. Tako se ejalet sastoji iz sedam San-

76 Imamović Mustafa, *Historija države i prava BiH*, 122.

džaka čiji teritorij je obuhvatao i značajan dio prostora koji danas sačinjavaju državni teritorij naših susjeda. Moramo napomenuti da se teritorijalni opseg današnjeg bosanskohercegovačkog prostora zaključio poslije formiranja Bosanskog ejaleta, tj. 1592. godine kada je u sastav Osmanskog carstva i Bosanskog sandžaka ušao grad Bihać sa okolinom. U sastav novoformiranog Bosanskoj ejaleta ušli su slijedeći sandžaci:

SANDŽACI BOSANSKOG EJALETA ⁷⁷		
godina formiranja	naziv sandžaka	sjedište
1470.	Hercegovački sandžak	Foči ili Pljevlja (Taslidža)
1483.	Zvornički sandžak	Zvornik
do 1538.	Požeški	Požega - Osijek
1557	Čazmanski (Začasna) ili Pakrački (Cernički).	Čazma-Pakrac-Cernik
do 1579.	Krčki ili Lički sandžak	Kninu ili Udbina
1537	Kliski sandžak	Klis ili Livnu

Tako je bosanski namjesnik ili beglerbeg držao teritorij koji je bio veći i od onog kojim je svojevremeno vladao najuspješniji bosanski vladar - kralj Tvrtko I Kotromanić. Bosanski pašaluk od svog osnivanja 1580. godine, pa sve do Bečkog rata (1683-1699) bio je još jedino krajište (serhat) na zapadu, tako da je to jedan dosta miran period po bosanske granice, izuzev na toj dosta aktivnoj zapadnoj strani.

Svijest o teritorijalnom identitetu - Međutim, porazom pod Bečom 1683. godine i kasnijim ratnim neuspjesima koje je doživjelo Osmansko carstvo, negativno su se odrazili i na stanje u Bosanskom pašaluku, koje je ponovo postalo pogranično područje prema Austriji (krajište) pored zapada i sa sjevera i prema Veneciji sa juga. Dakle sa tri strane bio je prostor Bosanskog ejaleta je okružen neprijateljima. Mirovnim ugovorom u Sremskim Karlovcima (1699) mijenja se u osnovi strategija Osmanskog carstva iz ofanzivne u odbrambenu. Bošnjaci kao

⁷⁷ Šabanović Hazim, *Bosanski pašaluk*, Sarajevo, 1959.

sastavni dio osmanske vojske, učestvovali su u svim ratovima koje je vodilo Osmansko carstvo. Tu treba prije svih drugih, pomenuti ratove, koje je Osmansko carstvo vodilo u Perziji i protiv Rusije. U borbama protiv Rusije za Bošnjake je pogotovo bio tragičan rat 1737. godine vođen kod Ozije.⁷⁸ Ulaskom Austrije u rat on dobija jednu novu dimenziju. U tom ratu Bošnjaci su ostali bez svoje vojne elite, kao i bez značajnije podrške centralne vlasti. Ipak sve te okolnosti nisu mogle spriječiti bosanske patriote da pruže snažan otpor i veličanstveno pobjede u bici kod Banjaluke 4.VIII 1737., i time ispišu jednu od najljepših stranica bosanske historije i samosvjesti.⁷⁹ U stvari Bošnjaci su se tom prilikom oglasili na Portina upustva o izbjegavanju sukoba pa i „po cijenu određenih teritorijalnih ustupaka“, kako je to sugerirano iz Stambola.⁸⁰ Upravo ovom pobjedom, kao i kasnijim vojnim uspjesima na ratištima Bosne i današnje Srbije, Bošnjaci ne samo da su sačuvali postojeće teritorije, nego su uspjeli protjerati neprijatelja na prirodnu među Bosne, rijeku Savu. Ovom pobjedom u stvari bosanske snage su demonstrirale svoju svijest o bosanskom teritoriju, granicama i domoljublju.⁸¹ Demografsko-duhovna situacija se jednim dijelom mijenja. Naime na područje današnjeg bosansko-hercegovačkog teritorija dolazi do naseljavanja vlašskog stanovništva, koje u svojim

78 Novljanin Omer, Ahmed Hadžinesimović (1994), *Odbrana Bosne 1736-1739. Dvije bosanske kronike*, Bošnjačka knjiga, Islamska pedagoška akademija, Zenica, 97-140.

79 Kreševljaković Hamdija (1991), *Bitka pod Banjalukom 4.VIII 1737.*, Izabrana djela IV, „Veselin Masleša“, Sarajevo, 5-22.; Austrijski car Karlo VI izdao je proglas bosanskom stanovništvu u kojem poziva svo „kršćansko stanovništvo (katolike i pravoslavne) da se pridruže njegovim četama. Sto se muslimana tiče, u proglasu im car garantira ličnu i imovinsku sigurnost ukoliko ostanu mirni ili se dobrovoljno predaju. U tom slučaju mogu sa svojom imovinom slobodno raspolagati i otići kuda žele. Oni muslimani koji bi radi imetka željeli ostati u Bosni morali bi se pokrstiti, pošto Karlo VI ističe u svom proglasu, da on druge vjere osim kršćanske u svom Carstvu ne može priznati.“ (M. Imamović, *Historija države i prava BiH*, 151).

80 Imamović Mustafa, *Historija države i prava BiH*, 151; Pelidija Enes (2003), *Banjalučki boj iz 1737 - uzroci i posljedice*; Sarajevo, El-Kalem, 279-367

81 *Ibidem*

migracijama postaje veoma značajan supstrat bosanskog društva osmanske Bosne. Oni sa sobom donose i pravoslavlje, a značajan dio te kolonizacione mase prihvata islam. Islam prihvata i značajan dio starosjedilaca. Tako da ona u XVI stoljeću postaje najzastupljenija. S druge strane, dolaskom osmanske uprave dolazi do nestanka Crkve bosanske. Ipak nastavlja se ona multietnička i multikulturalna struktura nasijedena i perioda samostalne bosanske države.⁸²

Tokom XVIII stoljeća u Bosni su česte pobune inscenirane brojnim nezadovoljstvima i socijalnim problemima. Ipak u ovom periodu je primjetna kompaktnost stanovništva i njihova vezanost za Bosnu, bez obzira na vjersku pripadnost. Iako je kod kršćanskog stanovništva bilo pod uticajem jake propagande simpatija prema Habsburškoj monarhiji (na bazi vjerske solidarnosti) u toku ratova, ona ipak u Bosni nije imala odjek kao u drugim provincijama Carstva. U tome su izuzetak uskočko-hajdučkih bande. Kao primjer možemo uzeti prodor princa E. Savojskog sa vojskom do Sarajeva, pri čemu je, pored pljačke, cilj ovog pohoda bila i pobuna kršćanskog stanovništva u Bosni.⁸³ Nažalost, ratovi su u velikoj mjeri mijenjali demografsku strukturu, tako da se značajan dio bosanskih katolika pod snažnom agitacijom selio prema područjima pod kontrolom Habsburgovaca, a općepoznato je da se muslimanima na teritoriju koje su preuzimali Habsburgovci ili Venecija nije ni ostavljala mogućnost egzistiranja na tim prostorima.⁸⁴

Posljednji osmansko-habsburški rat na granicama Bosne vođen je u periodu od (1789-1791), između Osmanskog carstva, s jedne strane, te Rusije i Austrije sa druge strane. U tom ratu Habsburgovci su sa ogromnim snagama napali prostor Bosanskog pašaluka, gdje se odvijao do pozicioni rat koji je po gradu Dubici prozvan Dubičkim. Svijest o pripadnosti i granicama razvila je kod odbrambenih snaga visoku dozu patriotizma i hrabrosti s kojom su bili zadivljeni austrijski oficiri.⁸⁵ Od tog vremena mijenja se Habsburška politika prema Bosni.

82 Imamović Enver (1998), *Porijeklo i pripadnost stanovništva Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 62-100.

83 Bašagić-Redžepašić Safvet-beg /Mirza Safvet/(1900), *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (Od g.1463.-1850.)*, vlastita naklada, Sarajevo, 79-117.(nadalje: S. Bašagić, n.dj.).

84 Fuad Saltaga (1996), *Da li je genocid sudbina Bošnjaka*, Salfu, Sarajevo.

85 Za taj patriotizam, začuđeni austrijski komadant fedmaršal

Austrija je u narednom periodu nastojala da ekonomski podčini Bosnu, kao i druge dijelove Carstva. Ona je putem konzulata i špijunskih službi pratila situaciju u Bosni, ali nikada više nije krenula u ratno osvajanje bosanskog prostora, sve do 1878. godine shodno mandatu Berlinskog kongresa.

2.4. Obrazovanje savremenih bosanskohercegovačkih granica

Jedan od osnovnih parametara svake države jeste teritorij, odnosno njene granice. Tokom XVIII stoljeća, nizom ratova i mirovnih ugovora između Osmanske carevine na jednoj, i Austrije i Mletačke republike, na drugoj strain obrazuju se i današnje granice Bosne i Hercegovine. Prvi od serije tih ugovora u kojima se izričito spominje Bosna bio je Karlovački mir iz 1699., kojem su slijedili Požarevački 1718., Beogradski 1739. i Svištovski 1791. godine. Stanje uspostavljeno ovim ugovorima potvrđeno je Završnim aktom Bečkog kongresa iz juna 1815, kojim su njegove potpisnice Austrija, Engleska, Pruska i Rusija priznale sultana za legitimnog vladara i time gospodara osmanskih balkanskih posjeda. Time su implicitno priznate postojeće granice Bosanskog pašaluka, odnosno BiH.⁸⁶

Obrazovanje bosansko-hercegovačkih granica najbolje se može vidjeti iz slijedećeg prikaza⁸⁷:

Laudon kaže: "da je nevjerovatno kako su čvrsto građeni mali bosanski gradići i kako se tvrdokorno u njima Turci (Bošnjaci) bore, a s kojom se lakoćom oni umiju iznova ušančiti, kad im se razori jedna odbrambena linija" (*Historija naroda Jugoslavije II*, 1331.; Imamović Mustafa, *Historija Bošnjaka*, 325).

86 Imamović Mustafa, *Historija Bošnjaka*, 259-332. O formiranju bosanskih granica, ali i elementima kontinuiteta vidjeti članak: Banac Ivo, *Bosanske granice*, bilten Bosnia News, London, mart, 1993.

87 Kovačević Eršef (1973), *Granice Bosanskog pašaluka prema Austriji i Mletačkoj Republici po odredbama Karlovačkog mira*, Sarajevo, Pelidija Enes (1989), *Bosanski ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog mira 1699-1718.*, Veselin Masleša, Sarajevo.; Imamović Mustafa, *Historija Bošnjaka*, 259-332.

Karlovački mir 1699. po princ. uti possidetis	Početak oblikovanja modernih granica BiH; sjeverne, zapadne i jugozapadne granice Bosanskog ejaleta, odnosno Bosne išle rijekom Savom, Unom i Cetinom.
Požarevački mir 1718.	Austrija je ovim mirom dobila Bijeljnu sa jednim uskim pojasom teritorije južno od Save (6-10 km sa slijedećim mjestima Brčko, Bosanski Brod, Kobaš, Gradiška, Dubica i Furjan.
	Bosnskom ejaletu u razgraničenju sa Venecijom pripala je Gabela i Popovo polje, dok je Veneciji pripao Imotski i Čačavina.
	Dubrovčani ustupili Bosanskom pašaluku dva mala izlaza na more: 1) Neum i Klek; 2) Sutorinu; te na taj način izbjegli venecijansko okruženje. „Bosanski klin kod Sutorine prigrabila N.R. Crna Gora 1945. godine.“
Beogradski mir 1739.	Sjeverna granica Bosne utvrđena duž rijeke Save. Austrija izgubila sve posjede koje je u Bosni stekla prethodnim Požarevačkim mirom, osim Donjeg Furjana na hrvatskoj granici.
Svištovski mir 1791.	Ovim mirom Habsburgovci su Bosni vratili tri u ratu osvojena grada (1789-1791) Novi, Dubicu i Gradišku, ali su zadržali Cetingrad, Srb, Lapac i pojas zemlje ispod Plješevice i oko Plitvičkih jezera.

Tako u drugoj polovini devetnaestog stoljeća dolazi do zaokruživanja današnje teritorija Bosne i Hercegovine. Potrebno je naglasiti, da ti procesi nisu išli baš na ruku Bosni i Hercegovini. Tako u drugoj polovici 19 stoljeća imamo formiranje njenih istočnih granica.⁸⁸ Tih je godina Sandžak u administrativnom pogledu, poslije punih pet stoljeća, izdvojen iz Bosne, odnosno Bosanskog vilajeta. Upravo u tom periodu dolazi i do oblikovanja današnjeg naziva Bosna i Hercegovina. I na poslijetku, Bosna i Hercegovina je kao cjelina postala predmetom razmatranja na Berlinskom kongresu. Odluke ovog kongresa su u stvari zaokružile, nažalost u njenu štetu, oblik današnjih bosanskohercegovačkih granica. Tako je došlo i do državno teritorijalnog razgraničenja sa od tog trenutka međunarodno priznatom srpskom državom. U praksi to je značilo uspostavljanje granice na rijeci Drini pri čemu je legalizovano etničko čišćenje u prekodrinским nahijama Zvorničkog sandžaka.⁸⁹ Isto tako, prema odredbama

⁸⁸ Imamović Mustafa, *Historija Bošnjaka*, 328-357.

⁸⁹ U razdoblju poslije 1831-1833, kad je takozvanih „šest nahija“

ovog kongresa dolazi i do razgraničenja prema Crnoj Gori. Nakon Velike istočne krize 1875-1878, odlukom Berlinskog kongresa Crna Gora se proširila u Staru Hercegovinu (Nikšić, Piva, Drobnjaci) i tako omeđila veći dio svoje današnje granice s Bosnom i Hercegovinom. Dakle, ovim razgraničenjem iz sastava Hercegovačkog sandžaka izuzima se Nikšić sa okolinom i pripaja Crnoj Gori.⁹⁰ Tako se u stvari zaokružuje obrazovanje savremenih bosanskohercegovačkih granica koji je su po svom vremensko trajanju bez presedana na ovim turbulentnim balkanskim područjima. Tako Bosna i Hercegovina u sastav Austro-ugarske monarhije ulazi kao zaokružena jedinstvena teritorija sa granicama koje su i danas gotovo identične, gotovo stotinu i pedeset godina, poslije. S tim, da je sjeverna zapadna i južna granica oblikovana još dva stoljeća ranije od odluka Berlinskog kongresa.

2.5. Pokret za autonomiju Bosne

Ratovi koje je Osmansko carstvo vodilo krajem XVIII stoljeća pokazali su da je ova država zapala u tešku krizu. Reforme su se nametale kao neminovnost i toga je bio svjestan i sultan Selim III (1789-1807). On je želio „izvršiti reorganizacija janjičarskog korpusa i srediti ekonomska situacija u zemlji i to sređivanjem poreskog sistema, dovođeci ga u zakonito stanje i uništiti korupciju i korupcionaše“.⁹¹ Cilj je organizacija vojske po evropskom uzoru. Reforme su naišle na žestok otpor i svrgnuće ovog prvog reformatorskog vladara. Započeti kurs reformi nastavlja sultan Mahmuda II (1808-1839). On je reformama prišao znatno opreznije, pridobijajući ulemu za reforme. Nastavljajući Selimove reforme, Mahmud II je novonastalim jedinicama promijenio naziv u segban-i džedid. Za njihovo formiranje Mahmud II je osnovao specijalno ministarstvo finansija. On pravi „lažni kompromis“ sa janjičarima, čekajući pogodan trenutak za konačan obračun. Pošto mu nije pošlo za rukom da ubijedi janjičare za reorganizaciju, on je, u Carigradu, u krvi ukinuo janjičarski red, 1826. godine. Ove

potpalo pod autonomnu Srbiju, uspostavljena je današnja bosansko-srpska granica na gornjem toku Drine (Banac Ivo, Bosanske granice, bilten Bosnia News, London, mart, 1993).

90 *Ibidem.*

91 Aličić Ahmed S. (1996), *Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine*, Sarajevo 101-108.

reforme centralne vlasti u Bosni nailaze su na značajan otpor. U tu svrhu, da bi skršio otpor u Bosnu je za valiju poslat surovi Dželal Ali paša. On je beskompromisno uništavao protivnike reformi. Ekonomskim jačanjem bosanskih prvaka, u prethodnom periodu, pod uticajem evropskih kretanja, i kod njih se počinje javljati nacionalna svijest.⁹² Oslobođen od austrijskih osvajačkih poduhvata, prostor Bosne i Hercegovine, je u narednom periodu bio prostor sukoba Bošnjaka i centralne vlasti (u prvoj polovini XIX stoljeća), odnosno početka nacionalističkih pretenzija njenih susjeda, od sredine tog stoljeća. Pri tome ne smijemo zaboraviti činjenicu da su najznačajniji propagatori ideje bosanske državnost u periodu osmanske uprave bili bosanski franjevci. Isto tako treba istaći da je provincija Bosna Srebrena „dobivši sultanovom ahdnamom (vjerskom prisegom) legalnost“, preuzela „dušebrižništvo i političko vodstvo nad svim katolicima koji su se našli unutar velikog Bosanskog ejaleta“.⁹³

Nove neugodnosti po stanovnike Bosne i Hercegovine donosi rusko-osmanski rat 1828-1829. godine, kada je Porta, mirovnim ugovorom u Jedrenu 1829. godine primorana dati ustupke Srbiji, u duhu odredaba mirovnog ugovora u Bukureštu 1812. godine i Akameranske konferencije 1826. godine. Ovim ugovorom Porta je bila prisiljena da Srbiji ustupi šest spornih nahija uz rijeku Drinu.⁹⁴ Stanje je alarmantno za stanovnike Bosanskog ejaleta, pogotovo Bošnjake. Oni su bili upoznati sudbinom sunarodnjaka u Srbiji, kao i o teritorijalnim pretenzijama vlasti u Srbiji, na nahije Starog Vlaha, Sjenice i Novog Pazara, čime bi Bosna ostala izolovana od ostatka Carstva. U takvim okolnostima Bošnjaci, prepušteni sami sebi, odlučuju se za odlučan otpor

92 Imamović Mustafa, *Historija Bošnjaka*, str.326-336.

93 Imamović Mustafa, *Historija države i prava BiH*, 127.; Tako je franjevačka provincija Bosna Srebrena u XVI i XVII stoljeću obuhvatala ogroman prostor, od Ugarske na sjeveru do Dalmacije i Jadranskog mora na jugu.

94 Aličić Ahmed S., *Pokret za autonomiju Bosne*, 184-195.; Bošnjaci nisu prihvatili Drinu kao granicu, za njih je ona bila kod Valjeva. Naime radilo se o podvali na mirovnom skupu u Bukureštu, jer tih šest spornih nahija oni nisu nikada osvajali. Međutim oni su svjesno korupcijom koristili slabosti Osmanskog carstva, te su stalno podsticali postojeći problem, za koga se redovno zauzimala ruska diplomatija, s glavnim ciljem da se što više oslabi Osmansko carstvo.

sultanovim planovima. Takav stav je izrečen na skupu bosanskih prvaka u Tuzli, januara i februara 1831. godine. Na tom skupu došlo do definisanja bosanskih autonomističkih zahtjeva.⁹⁵ Ajani i kapetani su na tom sastanku usvojili program pokreta. Prioritetno su „tražili da Porta opozove privilegije date kneževini Srbiji“; zatim „obustavljanje uvođenja nove vojne organizacije sa uniformama evropskog kroja“; te „ukidanje položaja državnog namjesnika u Bosni“. „Četvrtom tačkom se tražila dozvola da se u Bosni uvede vlastiti oblik ‘republikanske vlade’, a da se na njeno čelo bira ili imenuje čovjek iz domaće sredine. Najzad, petom tačkom se tražila autonomija Bosne, tako što se ubuduće Porta ne bi miješala u njene unutrašnje stvari. Bosna bi u znak priznanja vrhovne vlasti sultana plaćala godišnji tribut od 4.000 kesa dukata.“⁹⁶ Sve zahtjeve odbio je sultan Mahmud II. Opšte jedinstvo pokreta narušila su dva hercegovačka prvaka: Ali-aga Rizvanbegović i Smajl-aga Čengiđ, koji su se pokretu kasnije i oružano suprostavili. Za vođu pokreta izabran je Husejn-beg Gradašćević. On je uzaludno pokušavao da uz pomoć fra Ilije Starčevića zadobije simpatije kod evropskih dvorova.⁹⁷ Upravo, u takvim okolnostima glavni oslonac pokretu je bio pokret Albanaca, predvođen Mustafa-pašom Bušatlijom (Škodra-pašom). Ta okolnost bila je presudna u određivanju pravca kretanja bosanske vojske, prema Kosovu, sa ciljem da se spoje sa albanskim snagama. Do tog spajanja nije došlo, jer prije nego što je bosanska vojska stigla na Kosovo, slomljen je otpor Albanaca, tako da i pored dvije pobjede bosanske vojske, kod Lipjlana i Prilepa, pravi cilj nije postignut. Do sloma bosanskih oružanih snaga došlo je 1832. godine. Time ne umire ideja za autonomijom, koja je u nared-

95 Aličić Ahmed S., *Pokret za autonomiju Bosne*, 241-254. Sam ovaj skup potvrđuje njegovu legitimnost, jer je on imao nacionalno određenje i bio je organizovan od vladajućih slojeva bosanskog društva, dakle odozgo. U njemu su učestvovali svi slojevi bosanskog društva.

96 Imamović Mustafa, *Historija države i prava BiH*, 161.

97 Nezгода pokreta je bila u tome, što nije imao saveznika, van prostora carstva, jer uplašena nacionalnim valom Evropa tog doba, bila je u velikoj mjeri zatočena u Metrihovom pogledu, na revolucionarne pokrete. Tako Engleska i dr. sile podstiču Portu da u gušenju pobune angažuje i vojsku kneževine Srbije (Aličić Ahmed S., *Pokret za autonomiju Bosne*, 200; 324-328)

nih dvadesetak godina, prisutna u Bosni.⁹⁸ Reforme Carstva nastavlja sultan Abdul Medžik 1839. godine koji pri stupanju na prijesto proklamuje Hatišerif od Gilhane.⁹⁹ Istovremeno nastavlja se otpor vladajućeg sloja u Bosanskom ejaletu.¹⁰⁰ Porta je pokušavala svim silama da promijeni stanje u Bosni, pri čemu je pazila da ne povrijedi Austriju i Srbiju. S druge strane Austrija u tom trenutku pokušava da djeluje u duhu Meterihovog sistema legitimizma, ali takvu politiku joj narušava Rusija, koja ima pretenzije ka jadranskoj obali. Na samoj obali bio je prisutan spor oko bosanskih enklava Kleka i Sutrine koje je Osmanско carstvo želilo da iskoristi za vlastitu luku.¹⁰¹ To nije odgovaralo Austriji, koja je težila ka ekonomskom osvajanju Istoka. U to vrijeme u mnogo čemu su se podudarali uticaji Austrije i Osmanskog carstva, čiji krajnji rezultat je obnavljanje trgovinskih ugovora između ove dvije države. Ni ova mjera nije išla na ruku bosanskih prvaka, kako zbog tradicionalnih pogleda prema Austriji, tako i uslijed gubitka monopola u toj trgovini. Da bi pratila stanje u Bosni, Austrija je 1849. godine otvorila konzulat u Travniku, a nešto kasnije i vicekonzulat u Mostaru. Austrija pojačano počinje da izražava svoje pretenzije prema Bosni.¹⁰² Njen cilj je od 1848. godine dobiti pristanak ili mandat od velikih sila za okupaciju Bosne.¹⁰³ Poslije neuspješne stabilizacije prilika reformama Tahir – paše dolazi do intervencije Omer-paše Latasa. On je 3. maja 1850. godine imenovan za seraskera vojnog korpu-

98 Bošnjaci su slomom pokreta dali i prve regrute nizama (A. Aličić, *Pokret za autonomiju Bosne*, 333-335)

99 Ovom proklamacijom se izjednačavaju pred zakonom svi građani carstva, bez obzira na vjeru i naciju. Vlasti počinju da propagiraju osmanizam, kao zvaničnu državnu ideologiju. Država svim građanima garantuje čast, život i imetak. U agrarnoj politici ukidaju se ustanove timarskog sistema i uvodi se princip slobodnog vlasništva. Zakonom se zabranjuje zakup i obećaje regulisanje poreskog i vojnog sistema.

100 Imamović Enver et al. (1998), *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, 135-192.

101 Austrija se plašila da otvaranjem Kleka i Sutorine ne dođe do njihovog otvaranja za međunarodnu trgovinu, što je bilo u suprotnosti sa ekonomskim ciljevima Austrije za ekonomskim monopolom na tom području; Šljivo Galib (1977), *Omer-paša Latasa u Bosni i Hercegovini 1850-1852.*, Svjetlost, Sarajevo, 50-58.

102 *Ibid.*

103 *Ibidem.*, 125-127.

sa za pacifikaciju Bosne. Pri polasku u Bosnu pred Omer -pašu Latasa, su postavljeni sljedeći ciljevi: da uredi Bosnu na osnovu tanzimata i da pri tome skrši svaki otpor centralnoj vlasti; da pokori enklavu Crnu Goru¹⁰⁴; da otvori enklave Klek i Sutorinu.¹⁰⁵ Tako je Omer-paša započeo sa operacijomkoja je ugasila ideju bosansku autonomiju i demografske promjene.¹⁰⁶ Najtragičnija posljedica jeste uništavanje ekonomske, patriotske i intelektualne elite bosanskog društva. Bez te svoje društvene elite, Bosne i Hercegovine je u narednom periodu predstavljala prostor utrke raznih špijunskih, propagandnih i drugih grupa iz susjednih područja: Austrija, Srbije i Crne Gore. Jedinstven nacionalni korpus koji je objedinjen pod nazivom Bošnjaci poslije ove intervencije zapadaju u u političku pozadinu. Posljedica toga je prodor susjednih nacionalnih ideja na teritorij na Bosne i Hercegovine.¹⁰⁷ Govoreći o ovom prevratu V. Čubrilović kaže:„Onde gde nije dovršio Omer-paša ognjem i mačem, dokrajčio je Topal Osman-paša lepim, privijanjem, davanjem ordenja i uvlačenjem viđenijih begova u vojničku ili građansku službu“,tako da je 1875-a zatekla umirene bosanske begove.¹⁰⁸

104 Crna Gora je sve otvorenije naginjala ka neovisnosti, a Porta prema njoj nije imala obaveze ni iz jednog međunarodnog ugovora (*Ibidem.*, 137-148).

105 *Ibid.*; Time u centar diplomatije dolaze enklave Klek i Sutorina. Kasnije će problem enklava biti riješen na taj način, što će one biti otvorene samo za austrijske i osmanske brodove.

106 *Ibidem.*, 49-50,152-155, 168; Safvet-beg Bašagić svoju Kratku uputu.... završava sa ovom intervencijom Omer-paše Latasa, pri čemu taj trenutak smatra za gubitak bosanske državnosti, koja nije prekidana od perioda srenjovjekovne Bosne.

107 Čubrilović Vasa (1930), *Bosanski ustanak 1875-1878*, SKA, Beograd, 4.;

108 *Ibid.*

UMJESTO ZAKLJUČKA

Govoriti o Bosni i Hercegovini i njenom kontinuitetu znači govoriti o procesima dugog trajanja. Kao što smo vidjeli za današnji prostor Bosne i Hercegovine imamo kontinuiranu upotrebu naziva još od ranog srednjeg vijeka. Tako se pored historijskog imena Bosna od sredine XV stoljeća sve više eksplatiše i naziv Hercegovina za njene južne dijelove. Pod spektrom događanja sredine XIX stoljeća dolazi do formiranja današnjeg imena Bosna i Hercegovina - koje svoju međunarodnu afirmaciju dobija odlukama Berlinskog kongresa. U velikoj mjeri možemo govoriti o kontinuitetu teritorija. Bosanske granice su zaokružene sa sjeverne, zapadne i južne strane brojnim mirovnim ugovorima u rasponu od 1699-1791 godine, a istočna u XIX stoljeću na užtrb Bosne i Hercegovine. Značajan dio kontinuiteta može se pratiti i u pogledu upravno-teritorijalne organizacije. Tako je srednjovjekovno kraljevstvo objedinjeno u jedinstven Bosanski ejalet. U sferi zakonodavstva, prava i organizacije sudstva može se govoriti o minimalnim elementima kontinuiteta i on se ogleda u regulisanju porodičnih odnosa nemuslimanskih zajednica i segmentima trgovačkog i rudarskog prava. Ustrojstvom sudstva putem kadija u potpunosti je razbijen sistem velikaških sudova koji je egzistirao u periodu srednjovjekovne nezavisnosti. Kada su u pitanju ekonomski odnosi znamo da je poljoprivreda dominantna djelatnost tokom oba perioda bosanske historije. Međutim, osmanska uprava nad teritorijama pod svojom kontrolom uspostavlja timarski sistem vlasništva. Ova forma regulisanja zemljišnih odnosa daleko je povoljnija za neposrednog obrađivača (seljaka-raju) i omogućava mu pod određenim okolnostima i mogućnost napuštanja zemlje koju obrađuje. Upravo seljaci u najvećem dijelu kontinuirano zadržavaju zemlju koju su obrađivali i u periodu predosmanskih osvajanja. Međutim, viši slojevi društva, korisnici feudalne rente se mijenjaju u skladu sa timarskim sistemom i tu postoji jaka centralizacija dodjele posjeda (što podrazumjeva pravo na ubiranje feudalne rente) od strane najviših institucija države sultana i Porte. To ne odbacuje činjenicu koju su često predstavnici starije generacije historičara znali eksploatirati a vezano za zaključak da je značajan dio plemstva prihvativši islam zadržao svoje ranije privilegije. Naravno da su mogli zadržati svoj status, ali isključivo u skladu sa osmanskim zakonodavstvom i timarskim sistemom. Tako da slobodno možemo zaključiti da u sferi ekonomskih odnosa imamo

puno izraženiju ulogu državnog poglavara i države koja je izrazito centralizirana, u poređenju sa medijevalnom neovisnom državom.

U demografskom smislu promjene su najvećim dijelom vezane za doseljavanje vlašskog stanovništva. Oni sa sobom uglavnom na bosanskom prostoru šire i pravoslavlje (značajan dio ih je prihvatio islam) koje zajedno sa islamom, te Crkvom bosanskom (koja postepeno nestaje) i katoličanstvom čini bogati mozaik vjerskog suživota na prostorima osmanske Bosne. Osmansko-habsburški ratovi nose u sebi i brojne migracije stanovništva, tako što veliki broj autohtonih bosanskih katolika odlazi prema Slavoniji. Na tim teritorijama koje su se našle pod pod habsburškom i venecijanskom vlašću dolazi do iseljavanja svog muslimanskog stanovništva (od kojih dio napušta i svoja vjekovna ognjišta). Značajan dio njih svoje utočište pronalazi na području Bosanskog ejaleta.

Treba istaknuti i autonomiju koju su posjedovale nemuslimanske vjerske zajednice, kao i egzistiranje različitih religija pod okriljem sultana kao jednu od osobenosti sa kojima se ne može pohvaliti onovremena Evropa. U stvari ta multikulturalnost i multireligioznost predstavljaju nastavak vidne razine tolerancije koju je razvilo srednjovjekovno bosansko društvo predvođeno dinastijom Kotromanića. Ideja bosanske svijesti i autonomije nikada nije prestajala a njeni glavni nosioci su bili franjevci, a ona svoju naizrazitiju notu dobija u autonomističkom pokretu kojeg je predvodio Husejn-beg Grdašćević. Međutim, ipak za teritorijalno očuvanje prostora koji kao što smo naglasili ima kontinuitet upravno-političkog organizovanja najzaslužniji su bosanski branioci koji su često odupirući se višestruko nadmoćnijem neprijatelju u jednoj oronuloj državnoj cjelini (Osmanskom carstvu) uspjeli sačuvati bosanski teritorij kao jednu od najdugotrajnijih državnih cjelina na današnjem evropskom prostoru.

IZVORI I LITERATURA

a) IZVORI

1. Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, tom 2, Sarajevo, 1988.;
2. Arhiđakon, T. (1995.), *Historia Salonitana*, Književni krug Split, Split;
3. Brković Milko (2011), *Diplomatički zbornik srednjovjekovnih humskih i bosanskih isprava Dubrovniku, Crkva na kamenu*, Mostar;
4. Brković, Milko (1990), *Srednjovjekovne latinske isprave bosanskih vladara izdane u Dubrovniku*, *Anali Zavoda za historijske znanosti JAZU*, broj 28, Zadar;
5. Elezović Gliša (1932), *Turski izvori za istoriju Jugoslovena*, *Bratstvo*, XXVI, Beograd;
6. Neşrî Tarihi (1995.), *Kitâb-i Cihan – Nümâ*, II. Cilt, priredili: Faik Reşit Unat i prof. dr. Mehmed A. Köymen, *Türk Tarih Kurumu Basımevi – Ankara*;
7. Kovačević Eršef (1973), *Granice Bosanskog pašaluka prema Austriji i Mletačkoj Republici po odredbama Karlovačkog mira*, Sarajevo;
8. Kukaljević – Sakcinski Ivan (1875), *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, II, Zagreb;
9. Miklosich Fr (1858), *Monumenta Serbica, Spectantia Historiam Serbiae Bosnae Ragusii*, Viennae;
10. Novljanin Omer, Ahmed Hadžinesimović (1994), *Odbrana Bosne 1736-1739. Dvije bosanske kronike*, *Bošnjačka knjiga*, *Islamska pedagoška akademija*, Zenica;
11. Orbin Mavro (1968), *Kraljevstvo Slovena*, Beograd;
12. Šanjek Franjo (2003), *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima (13.-15. st.)*, Barbat, Zagreb;
13. Šišić Ferdo (1928), *Letopis popa Dukljanina*, SANU, Beograd;
14. Šunjić M. (1989.), *Trogirski izvještaji o turskom osvajanju Bosne*, *Glasnik arhiva i društva arhivskih radnika*, br. 29, Sarajevo;

15. Thallóczy Ludwig von(1914), Studien zur Geschichte Bosniens u. Serbiens im Mittelalter, Dancker und Humblot, München und Leipzig;
16. Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslave, tom II, Beograd, 1959;
17. Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, tom IV, Beograd, 1971;

b) MONOGRAFIJE – STUDIJE

1. Aličić Ahmed S. (1996), Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine , Sarajevo 101-108.
2. Babić Anto (1960), Diplomatska služba u srednjovjekovnoj Bosni, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Radovi, knjiga XIII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, Knjiga 5, Sarajevo.;
3. Babić Anto et.al. (1953), Historija naroda Jugoslavije, knjiga I, Školska knjiga, Zagreb;
4. Bašagić-Redžepašić Safvet-beg /Mirza Safvet/(1900), Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (Od g.1463.-1850.), vlastita naklada, Sarajevo;
5. Benac Alojz et al. (1984), Kulturna istorija Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do pada ovih zemalja pod osmansku vlast, drugo dopunjeno izdanje, Veselin Masleša, Sarajevo;
6. Čubrilović Vasa (1930), Bosanski ustanak 1875-1878, SKA, Beograd;
7. Ćirković Sima (1959.), Srednjovekovna srpska država - izabrani izvori, Školska knjiga, Zagreb,
8. Ćirković Sima (1964.), Istorija srednjovekovne bosanske države, Srpska književna zadruaga, Beograd;
9. Ćirković Sima (1995.) Srbi u srednjem veku, Idea, Beograd;
10. Ćirković Sima (1987), Bosanska crkva u bosanskoj državi, Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine, Društvo i privreda Srednjovekovne bosanske države, ANU BiH, Sarajevo;

11. Ćorović Vladimir (1925), *Tvrtko I Kotromanić*, Beograd – Zemun;
12. Ferjančić, B. (1960.), *Despoti u Vizantiji i južnoslovenskim zemljama*, SANU, Beograd;
13. Festić Raifa (1998), *Opća historija države i prava*, Sarajevo;
14. Fuad Saltaga (1996), *Da li je genocid sudbina Bošnjaka*, Sal-fu, Sarajevo;
15. Grupa autora (1977), *Povijest Svijeta - od početka do danas*, Naprijed, Zagreb;
16. Hadžijahić Muhamed (2004), *Povijest Bosne u IX I X stoljeću*, BZK Preporod, Sarajevo;
17. Handžić Adem (1994), *Studije o Bosni: historijski prilozi iz osmansko-turskog perioda*, Istanbul;
18. Imamović Enver (1995), *Korijeni Bosne i Bosanstva*, Oko, Sarajevo;
19. Imamović Enver et al. (1998), *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Bosanski kulturni centar, drugo dopunjeno izdanje, Sarajevo;
20. Imamović Mustafa (1999), *Historija države i prava Bosne i Hercegovine*, Magistrat, Sarajevo;
21. Imamović Mustafa (1997), *Historija Bošnjaka*, BZK Preporod, Sarajevo;
22. Jalimam Salih (1999), *Djelatnost dominikanaca u srednjovjekovnoj Bosni*, Tuzla;
23. Kovačević Jovan (1977), *Avarski Kaganat*, Srpska književna zadruka, Beograd;
24. Klaić Nada (1994), *Srednjovjekovna Bosna, Politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe (1377.g.)*, Eminex, Zagreb;
25. Krunoslav Draganović et al. (1942), *Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463.*, HKD Napredak, Sarajevo;
26. Malcolm Noel (1995), *Povijest Bosne*, Sarajevo-Zagreb;
27. Mutapčić Edin (2008), *Upravno - pravni položaj Usore i Soli od ranog srednjeg vijeka do početka XVII stoljeća*, doktorska disertacija, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu;

28. Pašić Ibrahim (2009), Mile i Moštre, Ilirsko-gotski korijeni bosanske vladarske dinastije, stećaka i Crkve bosanske, Predslavenski korijeni Bošnjaka, Knjiga II, Sarajevo;
29. Pavao Anđelić (1982), Studije o teritorijalno-političkoj organizaciji Srednjovjekovne Bosne, Svjetlost, Sarajevo;
30. Peinter Sidi (1997), Istorija srednjeg veka, Clio, Beograd;
31. Pelidija Enes (1989), Bosanski ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog mira 1699-1718. , Veselin Masleša, Sarajevo;
32. Pelidija Enes (2003), Banjalučki boj iz 1737 - uzroci i posljedice,, El-Kalem, Sarajevo;
33. Pirenne Henri (1997), Povijest Evrope, Od seobe naroda do XVI stoljeća, Marijan Tisak, Split;
34. Rokai Petar et al. (2002), Istorija Mađara, Clio, Beograd;
35. Spandounes T., (1997.), On the origin of the Ottoman Emperors, (trans. Donald M. Nicol), Cambridge;
36. Stipičević Aleksandar (1974), Iliri – povijest, život, kultura, Školska knjiga, Zagreb;
37. Stjepan Tomašević (1461.-1463.) - slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva, Zbornik radova sa Znanstvenog skupa održanog 11. i 12. studenoga 2011. godine u Jajcu, 2013;
38. Šabanović Hazim (1959), Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela, Sarajevo;
39. Šljivo Galib (1977), Omer-paša Latas u Bosni i Hercegovini 1850-1852., Svjetlost, Sarajevo;
40. Thalloczy Ljudevit (1916), Povijest (banovine, grada i varoši) Jajca: 1450.-1527. , Zagreb;
41. Vego Marko (1982), Postanak srednjovjekovne bosanske države, Svjetlost, Sarajevo;

c) ČLANCI - RADOVI

1. Banac Ivo, Bosanske granice, bilten Bosnia News, London, mart, 1993.;

2. Bojanovski Ivo (1965), Stari grad Maglaj – istraživački i konzervativni radovi 1962. i 1963. godine, Naše starine, X, Sarajevo;
3. Čremošnik Gregor (1957), Original povelje Kulina bana, GZM, Nova serija, Sarajevo;
4. Ćirković Sima (1958), Ostaci starije društvene strukture u bosanskom feudalnom društvu, Istorijski glasnik, Organ društva istoričara NR Srbije, broj 3-4, Beograd;
5. Ćirković Sima (1987), Bosanska crkva u bosanskoj državi, Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine, Društvo i privreda Srednjovjekovne bosanske države, ANU BiH, Sarajevo;
6. Ćorović Vladimir (1925), Tvrtko I Kotromanić, Beograd – Zemun;
7. Engel Pal (1998), Neki problemi bosansko-ugarskih odnosa, Zbornik odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU, Volumen 16, Zagreb;
8. Grafenauer Bogo (1968), Proces doseljavanja Slovena na zapadni Balkan i u istočne Alpe, Simpozijum Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi južnih Slovena, ANUBiH, Mostar;
9. Handžić Adem (1973), Nahija Brod krajem XV i početkom XVI vijeka, Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura, Radovi III – Muzej grada Zenice, Zenica;
10. Kalić Jovanka (2006.), Despot Stefan i Vizantija, Zbornik radova Vizantološkog instituta XLIII, Beograd;
11. Kovačević A. S. (1979.), Pad Bosne i Hercegovine pod Turke u spisima bosanskohercegovačkih franjevacu, Nova et vetera, svezak 1, Sarajevo;
12. Kovačević Desanka (1964.), Pad bosanske srednjovjekovne države prema dubrovačkim izvorima, GDI, Godina XIV, Sarajevo;
13. Kreševljaković Hamdija (1991), Bitka pod Banjalukom 4.VIII 1737., Izabrana djela IV, „Veselin Masleša“, Sarajevo;
14. Margetić Lujo (2005), Brak na bosanski način („Si sibi placuit“), Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, godina 55, broj 3-4, Zagreb;

15. Milobar Fran (1903), Ban Kulin i njegovo doba, Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu, br. XV, Sarajevo,
16. Mutapčić Edin (2008), Ban Kulin – povodom 820. godina Povelje, Ljudska prava, Sarajevo;
17. Mutapčić Edin (2009), Nastanak bosanske srednjovjekovne države, Bosanski jezik, Časopis za kulturu bosanskog književnog jezika, Tuzla;
18. Mutapčić Edin (2012), Bosanska banovina i njen evropski identitet, Bošnjačka pismohrana, Svezak XI, broj 34-36, Naučni skup Evropski identitet Bošnjaka, Zagreb;
19. Mutapčić Edin (2012), Pogled na historiografska tumačenja nekih značajnih momenata bosanskog srednjovjekovlja, Zbornik radova, Pedagoški i naučni rad Prof.dr. Azema Kožara, Tuzla;
20. Mutapčić Edin (2014), Srednjovjekovna Bosna i njen narod, “Bošnjačka pismohrana” svez.13. br. 38-39., časopis za kulturu BNZ, Zagreb;
21. Nedeljković Branislav M. (1959), Postojbina prvog bosanskog bana Boriča, Istorijski časopis, Organ Istorijskog instituta SANU, knjiga IX-X, Beograd;
22. Šabanović H. (1955.), Pitanje turske vlasti u Bosni do pohađa Mehmeda II 1463. g., GID, VII, Sarajevo;
23. Škrivanić G. (1964.), Vojničke pripreme srednjovjekovne bosanske države pred propast, GDI, Godina XIV, Sarajevo;
24. Vrana Josip (1955), Da li je sačuvan original isprave Kulina bana, Radovi Staroslavenskog instituta 2, Zagreb;
25. Vrana Josip (1961), Koji je od triju sačuvanih primjeraka original iprave Kulina bana?, Radovi Zavoda za slavensku filologiju 4, Zagreb;
26. Živković P. (1984.), Usora i Soli – poprište značajnih događanja u XIV i XV stoljeću, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, Muzej istočne Bosne u Tuzli, knjiga XV, Tuzla;

THE HISTORICAL-LEGAL BASIS OF BOSNIA – HERZEGOVINIA'S STATEHOOD UNTIL THE BERLIN CONGRESS IN 1878

Edin Mutapčić, Full Professor
University of Tuzla, Faculty of Law
e-mail: edin.mutapcic@untz.ba

Abstract

The paper deals with issues related to the genesis of the Bosnian medieval state, its geopolitical area, the specific state organization, as well as the form of government which represented a dynamic reflection of then European circumstances. An important factor of the Bosnian state individuality is spiritual culture as well as cultural specifics. In the course of that independent political development, a complex feudal state with prominent hierarchy, that was not sufficiently addressed in our science, was formed. A centuries-old process of rounding off international respectability has culminated in 1377 by the proclamation of the Bosnian Kingdom. However, circumstances in the wider region of southeastern Europe and the Mediterranean have resulted in creation of a powerful Ottoman empire.

After almost one hundred years of constant threat to the medieval Bosnian state, Ottomans placed the largest part of this kingdom under their rule in 1463. Despite the loss of political independence, in the following period, Bosnian Sandzak was formed in the conquered area as well as the Bosnian Eyalet later. These administrative-territorial units have common specific segments of continuity with medieval independent state. Indeed, this centuries-old Ottoman administration has created the present-day Bosnia-Herzegovinian's territory within the existing borders. Although the Ottoman state was highly centralized, in this paper we'll try to answer the question about the degree of autonomy of local administration units in the Bosnian Eyalet.

Key words: Bosnia, banovina, kingdom, starboard, eyalet, state, administration